

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

**MUŽSKÉ CHARAKTERISTIKY V NEJSTARŠÍCH
ČESKÝCH LITERÁRNÍCH PRAMENECH**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Veronika Vránová

Učitelství pro střední školy, obor ČJ-Ps

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Novotný

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně
s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni 15. dubna 2015

.....

vlastnoruční podpis

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat vedoucímu diplomové práce panu Mgr. Jiřímu Novotnému za jeho cenné a užitečné rady, ochotu, trpělivost a aktivní pomoc při vedení práce. Dále bych ráda poděkovala své rodině a příteli za podporu a trpělivost.

OBSAH

ÚVOD	3
1 STARŠÍ ČESKÁ LITERATURA.....	5
1.1 Periodizace literatury	5
1.2 Historický kontext doby	6
1.3 Rysy nejstarší české literatury	8
1.3.1 Literární památky nejstarší české literatury	9
2 PRIMÁRNÍ PRAMENY	12
2.1 Hagiografie	12
2.1.1 První staroslověnská svatováclavská legenda	12
2.1.2 Staroslovanské liturgické zpěvy a kánon na svátek sv. Václava.....	13
2.1.3 Fuit in provincia Bohemorum	14
2.1.4 Crescente fide christiana	14
2.1.5 Umučení svatého Víta	15
2.1.6 Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius.....	16
2.1.7 Proložní legenda o sv. Ludmile.....	17
2.1.8 Diffundente sole	17
2.1.9 Život svatého Prokopa.....	17
2.1.10 Oriente iam sole	18
2.1.11 Verše o utrpení svatého Vojtěcha.....	18
2.2 Historiografie.....	19
2.2.1 Kosmova Kronika česká.....	19
2.2.2 Pokračovatelé Kosmovi.....	21
3 CHARAKTERISTIKA	25
3.1 Druhy charakteristik	25
4 MUŽSKÁ CHARAKTERISTIKA V LITERÁRNÍCH TEXTECH	27

4.1	Mužská charakteristika v hagiografii	27
4.1.1	Charakteristika světců	27
4.1.2	Charakteristiky duchovních.....	34
4.1.3	Charakteristika českých panovníků.....	36
4.1.4	Charakteristika zahraničních panovníků	38
4.1.5	Charakteristika dalších postav v hagiografii	39
4.2	Mužská charakteristika v historiografii	40
4.2.1	Charakteristika duchovních v Kosmově Kronice české.....	40
4.2.2	Charakteristika duchovních v Kosmových pokračatelích	43
4.2.3	Charakteristika českých panovníků v Kosmově Kronice české.....	45
4.2.4	Charakteristika českých panovníků v Kosmových pokračatelích.....	48
4.2.5	Charakteristika zahraničních panovníků v Kosmově Kronice české	49
4.2.6	Charakteristika cizinců v Kosmových pokračatelích	50
4.2.7	Charakteristika ostatních mužů v Kosmově Kronice české	51
4.2.8	Charakteristika ostatních mužů v Kosmových pokračatelích	52
	ZÁVĚR.....	53
	RESUMÉ.....	56
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	57

ÚVOD

Ve středověku zastával výsostné postavení muž. V období středověku muži vládli lidu, dobývali nová území a chránili svou zem, ale byli také prostředníky mezi Bohem a věřícími.

Nejstarší česká literatura byla součástí doby, reflektovala ji. Promítá se v ní i vlivné postavení církve. Církev patřila k nejvzdělanější společenské vrstvě, její příslušníci uměli číst, psát a někteří literární texty vytvářeli. Pomocí písemnictví mohla církev aktivně působit na další společenské vrstvy – nobilitu i plebs. Církevní hodnostáři sepisují nejen legendy, ale i kroniky přibližující čtenáři světské a duchovní dějiny. Tudíž nejčastěji mluví o činech mužů.

Nejsou popisovány pouze skutky mužů či události, ve kterých figurovali právě oni. Dozvídáme se o vlastnostech či povaze ústředních mužských postav historie.

V předchozí kvalifikační práci se autorka práce zabývala čtyřmi historickými osobnostmi jedné přemyslovské rodiny. Tyto osobnosti byly zkoumány z několika pohledů, historického, antropologického a literárního. Jednotlivé poznatky z těchto vědních oblastí byly komparovány. Literární pohled mně, jako studentce českého jazyka a literatury, byl nejbližší, proto jsem si zvolila téma práce zabývající se charakteristikou postav. Vzhledem k četnosti tohoto jevu jsem si zvolila charakteristiku mužskou. Jak už bylo v úvodu řečeno, muži byli častěji popisováni. Tento jev jsem zkoumala ve středověkých textech, s některými díly jsem se setkala už při sepsání předchozí práce. Téma diplomové práce se zabývá mužskou charakteristikou v nejstarší české literatuře.

Struktura práce je koncipována do kapitol, ve kterých bude přiblížen historický kontext raného středověku v Čechách, charakterizovány nejstarší české literární památky, ve kterých byly analyzovány mužské charakteristiky, jedná se o hagiografické a historiografické texty, a dále definována charakteristika. V závěrečné části budou excerpované charakteristiky okomentovány a zhodnoceny.

V literárních textech pocházejících z 10.–13. století v Čechách dominovaly dvě skupiny literárních památek – hagiografické a historiografické, i když přirozeně vnímáme i další podoby žánrů (duchovní lyriky, homiletika, officia aj.). Předpokládáme tedy, že i charakteristiky v těchto typech literárních památek budou odlišné. V legendách je třeba vnímat především šablonovité využívání topoi, především v zobrazení světce. U historiografických děl se můžeme kromě toho zaměřit na možné reálné zobrazení

skutečnosti.¹ Cílem diplomové práce je analyzovat jednotlivé charakteristiky a rozpoznat popis podléhající schematičnosti a popis vykazující možné historické reálie.

¹ Nemůžeme vyloučit ani určité zachycení reálného zobrazení skutečnosti. Problémem je odborné uchopení informace (předci, studium světce, místo zavraždění aj.).

1 STARŠÍ ČESKÁ LITERATURA

Výraz „literatura“ v širším slova smyslu představuje soubor veškerých písemných výtvorů lidského ducha.² Do literatury náleží vše napsané, vytištěné, zaznamenané, avšak i to, co žilo a žije v paměti lidu a šíří se ústním podáním. V užším pojetí se pojmem literatura označují písemné památky. Lidé zaznamenávali své i národní pocity, myšlenky, vzpomínky či zkušenosti, proto je literatura drahocenným odkazem našich předků.³

„Cena veškerého písemnictví je veliká; obrazit' se nám v něm všechen život soudobý a minulý, poznáváme ráz a vkus doby, způsob, jakým lidstvo v různých dobách cítilo a myslilo. Neboť spisovatelé vyjádřili ve svých dílech nejen svoje myšlenky, ale tlumočí spolu, co plnilo duši národa, z jehož středu sami vyšli. Proto je literatura důležitý pramen k poznání vzdělanosti, prostředí i doby, z níž jsou památky zachovány.“⁴

Název diplomové práce odkazuje k nejstaršímu období v dějinách české literatury, jež by mělo být blíže specifikováno v úvodní kapitole, v které bude dále nastíněn historický i literární vývoj této doby.

1.1 Periodizace literatury

„Účelem periodizace je získat si členěním na kratší úseky jasnější přehled ve větším a složitěm nahromaděním látky a hlavně lépe pochopit vývoj vystižením podstatných rysů jeho proměnných úseků.“⁵

Umělecká období se vzájemně prolínají, neboť v nich doznívají charakteristické znaky předchozí etapy a současně se uvnitř vytváří nové rysy, které se plně rozvinou v etapě následující. Z tohoto důvodu nejsou jednotlivé periody literatury omezeny letopočty. Literatura je úzce spojena se společenským vývojem, neboť je historicky podmíněným obrazem společnosti.⁶ Proto ji diferencujeme podle důležitých politických či společenských událostí, se kterými se vyvíjela kultura.

² V literatuře reflektujeme i předliterární ústní slovesnost.

³ PALLAS, Gustav, ZELINKA., Vojtěch. *Obrazové dějiny literatury české: Díl I. Od nejstarších dob až do Háška a Nerudy*. Praha: Unie, 1926, s. 5.

⁴ Tamtéž, s. 5.

⁵ ŠVÁB, Miloslav. *Přehled dějin starší české literatury: se srovnávacím nástinem slovanského vývoje*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964., s. 18.

⁶ Tamtéž, s. 18.

Vymezení starší české literatury se dlouze vyvíjelo, např. Josef Dobrovský v roce 1818 stanovil mezník pro starší českou literaturu k roku 1526. Josef Jungmann označuje za starou literaturu písemnictví do r. 1620.⁷

Termínem „starší česká literatura“ nyní označujeme českou literaturu od nejstarších dob až do poslední čtvrti 18. století, tj. do počátků tzv. národního obrození. Diplomová práce se však bude zabývat především památkami, jejichž doba vzniku se klade od 10. do 13. století.

1.2 Historický kontext doby

V 9. století dochází ke kmenovému sjednocování a územnímu scelování. Vzniká Velká Morava rozprostírající se na Moravě i na Slovensku a přesahující území Rakouska, Maďarka i Polska. Po vládě knížete Mojžíra panuje jeho synovec Rastislav, jenž čelí útokům východofrancké říše. Vpády jsou podníceny snahou německých biskupů o latinskou christianizaci země. Rastislav spolu se svým synovcem žádá papeže Mikuláše I. o slovanské věrozvěsty. Papež však nemá žádné vhodné misionáře, již by seznámili lid s křesťanskou vírou slovanským jazykem. Z tohoto důvodu se velkomoravský panovník obrací na byzantského císaře Michala III., který na Velkou Moravu posílá dva věrozvěsty ovládající bulharsko-makedonský dialekt.⁸

Roku 863 přináší na Velkou Moravu Konstantin a Metoděj první slovanský spisovný jazyk (staroslověnštinu) a hlaholské písmo, které sestavil Konstantin z písmen řecké abecedy. Cílem mise bylo upevnění církevní organizace, o kterou by se říše opírala.⁹ Nejdříve vychovali, a tím vytvořili domácí vzdělanou společenskou vrstvu proti franckému duchovenstvu. Lid staroslověnštině porozuměl, a tak se brzy žákům věrozvěstů podařilo získat nejen Moravu, ale za deset let přenést své učení i do Čech. To potvrzuje křest knížete Bořivoje na Velké Moravě, který zakládá první kostel na Levém Hradci.¹⁰

„Ale tehdy zároveň počíná se v zemích našich dvojitý kulturní boj: oba křesťanské obřady, latinsko-německý a řeckoslovanský, zápolí netoliko se starým pohanstvím, nýbrž, opírajíce se o různé zájmy státní, panovnické a hmotné, bojují navzájem i proti sobě.“¹¹

⁷ KOPECKÝ, Milan. *Dějiny starší české literatury*. Opava: Filosofická fakulta MU v Opavě, 1991, s. 1.

⁸ Kopecký, 1991, s. 3.

⁹ HRABÁK, Josef. *Starší česká literatura: Úvod do studia*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979, s. 45.

¹⁰ PALLAS, ZELINKA, 1926, s. 7.

¹¹ VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury I: Od nejstarších dob až po "věk zlatý"*. Praha: Nakladatelství L. Mazáč, 1931, s. 2.

Nejen archeologické vykopávky z oblasti Velké Moravy (Staré Město, Mikulčice, Uherské Hradiště aj.) potvrzují vysokou úroveň rozvinuté řemeslné výroby a užitého umění, ale také písemnictví svědčí o vysokém stupni kultury. Texty zde vytvořené byly především zaměřeny k jasnému ideologickému cíli rozvinout křesťanskou nauku a výuku na Velké Moravě.¹²

Existence dvou odlišných liturgií se projevovala napjatou atmosférou. Latinští kněží ovlivňovali knížete Svatopluka a usilovali o Metodějovo odvolání papežem Janem VIII. Metoděj však slovanskou liturgii v Římě obhájil. Po Metodějově smrti jsou jeho žáci vyhnáni z Velké Moravy do zahraničí, hlavní exodus směřoval na Balkán. Předpokládáme možné směry odchodu i do jiných oblastí střední Evropy, např. Čech, jižního Polska, Panonie. Velkomoravská říše je oslabena, musí čelit neutuchajícím východofranckým výbojům, útokům Uhrů i vnitřními sváry mezi Svatoplukovými syny o vládu. Říše se rozpadá po roce 903.¹³

„Vzdělanost a mrav západní prostředím kulturního a literárního jazyka tehdejší inteligence, latinou, šíří u nás pražské biskupství, kláštery, školy při chrámech kapitulních a kolegiálních s německými kněžími a mnichy a učiteli, vojny, společně s Němci nebo proti nim vedené, obchodní spojení se západní Evropou, rodinné svazky českých panovníků s vladařskými rody německými i kurfiřtská jejich hodnota, dvořanstvo i úřednictvo z Němec brané, studie urozených Čechů na školách cizozemských.“¹⁴

V literatuře i v kulturní a politické orientaci konkurovala staroslověnština latině, tedy byzantský vliv římskému. V Praze bylo v roce 973 zřízeno biskupství, které se stalo oporou pro latinské písemnictví. Prvním pražským biskupem se stal Dětmar pocházející ze Saska. Staroslověnština byla pomalu zatlačována do pozadí, slovanský obřad se dále nerozvíjel, výjimkou je jen slovanská liturgie v sázavském klášteře,¹⁵ založeném knížetem Oldřichem pro sv. Prokopa roku 1032, ale ta trvala do roku 1097.¹⁶

V Čechách dochází k podrobování sídelních oblastí Čechů Přemyslovci, a to dobrovolným sjednocením, boji či násilím. Na sklonku vlády kníže Boleslav II., který v té

¹² Šváb, 1964, s. 25.

¹³ Kopecký, 1991, s. 5.

¹⁴ Vlček, 1931, s. 3.

¹⁵ Na území Čech byly i další kláštery, ženský klášter sv. Jiří na Pražském hradě, mužský klášter v Břevnově a na Ostrově u Davle. V 11. a 12. století byly zakládány další kláštery, benediktýnské v Rajhradě a v Hradisku, premonstrátské na Strahově a v Želivě, cisterciácké v Sedlci u Kutné Hory. *Dějiny české literatury*. Praha: NČAV, 1960, s. 48.

¹⁶ NOVÁK, Arne. *Stručné dějiny literatury české*. Olomouc: R. Proberger, 1946, s. 8.

době trpěl závažnou chorobou, byl na Libici 28. září 995 přepaden a patrně vyvražděn rod Slavníkovců, jehož původ moderního historikové odvozují od rodu Přemyslovců^{17, 18}.

1.3 Rysy nejstarší české literatury

Starší česká literatura zahrnuje písemnictví vytvořené na našem území, jež sloužilo kulturním potřebám našich předků. Literární dvojjazyčnost byla ve středověku zcela běžná, národ užíval svůj národní jazyk i latinu. Na našem území však byla situace komplikovanější. Od 9. století byla spisovným jazykem staroslověnština, která od 10. století soupeřila s latinským jazykem, v 10. století staroslověnština latině ustoupila a od 13. století se v písemnictví objevuje i čeština. Jazykový zápas souvisel s politickým vývojem.¹⁹

Jazyková různorodost souvisela s funkcí nejstarší české literatury, která byla těsně spjata se závislostí literatury s privilegovaným společenským a kulturním postavením církve. Křesťanství podporovalo upevňující se feudalismus. Duchovenstvo se uplatňovalo i ve státní správě. V raném středověku převažovala civilizace zemědělců, která pro svůj běžný život nepotřebovala písemnictví. Lidé byli negramotní, pokud potřebovali sepsat právní dokument, formuloval jej duchovní.²⁰ Tvůrci i čtenáři literatury byli kněží, z nichž pocházeli první čeští vzdělanci.²¹ Díla byla opisována a ilustrována ve skriptoriích.²² Náboženský život vyžadoval bohoslužebné knihy. Tomu odpovídá výběr literárních útvarů, mezi které patřily duchovní písně, modlitby, legendy, homilie a později i církevní dramatické hry.²³

Specifickým rysem starší české literatury patří anonymita. V mnohých případech nelze zaručeně identifikovat autora textu, mnohdy však můžeme určit, z jaké sociální vrstvy pocházel. Autoři také neusilovali o originalitu, využívali nepůvodní témata či motivy.²⁴

V důsledku válek, drancování, náboženství, politických či ideologických zásahů, ale i působením času se mnoho památek nedochovalo a některé památky se zachovaly v neúplných zlomcích, často špatně čitelných.²⁵

¹⁷ Kristiánova legenda ve svém prologu naznačuje jistý příbuzenský vztah – „(...) pokládal jsem za vhodné obrátiti se k Vaší svatosti, jenž z téhož rodu svůj původ odvozujete“ LUDVÍKOVSKÝ, J. (eds.) *Kristiánova legenda: Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. Praha: Vyšehrad, 1978, s. 9.

¹⁸ LEHÁR, Jan, Alexandr STICH, Jaroslava JANÁČKOVÁ a Jiří HOLÝ. *Česká literatura: Od počátků k dnešku*. Praha: Lidové noviny, 1998. s. 20.

¹⁹ Šváb, 1964, s. 15.

²⁰ Hrabák, 1979, s. 39.

²¹ HOŠNA, Jiří. *Přehled dějin starší české literatury I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987. s. 29.

²² Skriptorium – středověká písařská a ilustrační dílna.

²³ Šváb, 1964, s. 15.

²⁴ Kopecký, 1991, s. 2.

²⁵ Šváb, 1964, s. 16.

V nejstarší literatuře má významné postavení ústní slovesnost, která je mnohem starší než písemnictví, tvoří tzv. předhistorické období naší literatury. Obsahovala drobnou epiku (pověsti, pohádky, báje) i lyriku (válečné, pracovní, rituální, milostné písně, ukolébavky). Její vliv se odráží ve zpracování lidových pověstí, v legendách a kronikách nebo písní v dramatech.²⁶

Literatura měla v období vlivné postavení. Zasahovala do společenského vývoje a částečně ho ovlivňovala, i když se jazyk literatury měnil. Staroslověnská vzdělanost byla patrně povolna přenášena z Velké Moravy do Čech již od konce 9. století, kde se postupně střetávala s latinskou kulturou; v první polovině 10. století pravděpodobně i s latinským písemnictvím. Ve 13. století se začíná objevovat v textech i čeština.

„Boj o spisovný jazyk je jenom zevním projevem politického a církevního příklonu vládnoucí třídy k Západu proti předchozí etapě velkomoravské s plynulými styky s byzantským a slovanským Východem.“²⁷

Staroslověnština byla srozumitelná širokým vrstvám jen ústním přednesem. Latina byla podporována mezinárodně. Jejimi nositeli byly především duchovní, který tento jazyk odlišoval od lidu, a tím i od ostatních sociálních vrstev.²⁸

K oblíbeným literárním žánrům patřily legendy o domácích světcích a kroniky. Hagiografická díla vyprávěla o životě a smrti světce. Byla důležitým dokladem při budování kultu světce. Kroniky citlivě obracely pozornost recipienta k osudům země. Vytvářely se též dramatické hry vycházející z náboženských obřadů, historické letopisy a právnické památky.²⁹

1.3.1 Literární památky nejstarší české literatury

Prvními literárními památky na našem území byly staroslověnské církevní překlady Konstantina a Metoděje, určené vzdělavcům domácího původu. Jelikož texty byly srozumitelné lidu, měly značný vliv a vytvořily předpoklady pro pozdější samostatnou tvořivost. Na Velkou Moravu přinesli bratři už část přeložené bible do staroslověnštiny a v překladatelství dále pokračovali (překlady modliteb, obřadních knih, bohoslužebných písní). Nevěnovali se pouze liturgickým textům, ale i právnickým či naučným, např. *Nomokanon*,

²⁶ Hrabák, 1979, s. 24

²⁷ Šváb, 1964, s. 32.

²⁸ Tamtéž, s. 40.

²⁹ Lehár, Stich, Janáčková, Holý, 1998, s. 40.

Zákon suduj ljudem, Penitenciál, Paterik. V *Proglasu*, veršované předmluvě k evangeliu, obhajují slovanskou liturgii.

Za vrchol literární činnosti v tomto období se označují *Moravko-panonské legendy*, tedy *Život Konstantinův* a *Život Metodějův*. Památky se vzájemně doplňují a jsou historicky ceněny.³⁰

*„Měřeno soudobými literárními měřítky, jsou obě skladby vynikajícími slovesnými výtvary po stránce jazykové, stylistické a i kompoziční.“*³¹

Díla pojednávají spíše o historii a jsou obranného, biografického charakteru, je vhodné texty nazývat pojmem životy než označením legendami. Rozsáhlejší, starší a stylisticky vytříbenější (užití metafor, přirovnání, rétorických prvků, citátů z Písma) *Život Konstantinův* vypravuje o životě a zásluhách Konstantina. Obhajuje staroslověnštinu jako další liturgický jazyk. Prostší *Život Metodějův* sleduje Metodějův tvořivý a bojovný život, popisuje příkoří s franckým duchovenstvem. Díla byla určena nejvzdělanější vrstvě soudobé společnosti, duchovenstvu.³²

V nejstarším českém období se stala legenda nejoblíbenějším literárním žánrem. Reflektuje vazbu literatury na křesťanství a je oficiální literaturou určenou k náboženskému povznesení a morálnímu poučení.³³ Legendy sloužily ke glorifikaci příslušníků vládnoucí přemyslovské dynastie, *Život sv. Ludmily, První staroslověnská legenda o sv. Václavu a Kánon o sv. Václavu* aj., jejichž ústředním tématem je mučednická smrt knížete Václava a jeho báby Ludmily. Koncem 10. století se objevují legendy o dalším českém mučedníkovi sv. Vojtěchovi a v polovině 12. století o sv. Prokopovi (*Vita minor*).³⁴

*„V žijících příslušnicích dynastie kolovala podle tehdejší víry část světcovy krve, a tím se stávali v očích soudobé křesťanské společnosti vlastně posvátnými a nedotknutelnými.“*³⁵

Dílo *Život a umučení sv. Václava a jeho babičky sv. Ludmily*, jehož autorem je tzv. Kristián, je často označováno za nejstarší českou kroniku.

*„Je to rozsáhlé tendenční dílo, psané s vášní a zaujetím, jež vyznívá jako obhajoba staroslověnské vzdělanosti. Tato skladba, neobyčejně vyspělá i po stránce uměleckého výrazu, je na výši soudobé latinské prózy evropské. O její datování se dlouho vedle spory.“*³⁶

³⁰ *Dějiny české literatury*, 1960, s. 41.

³¹ Šváb, 1964, s. 29.

³² *Dějiny české literatury*, 1960, s. 43.

³³ Lehár, Stich, Janáčková, Holý, 1998, S. 24.

³⁴ TICHÁ, Zdeňka. *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1984, s. 16–17.

³⁵ Hrabák, 1979, s. 53.

³⁶ *Dějiny české literatury*, 1960, s. 52.

V dějepisické tradici pokračuje děkan pražské kapituly Kosmas, jenž napsal *Kroniku Čechů*, nejdůležitější literární památku celého období, která se rovná soudobé evropské historiografii. Na Kosmovu tradici navazují další kronikáři, Kanovník vyšehradský, Mnich sázavský, pražský kanovník Vincencius, milevský opat Jarloch. V podstatě se zájem píšících kronikářů i autorů legend upíral skoro výhradně k českým dějinám a k českým osobnostem, což odpovídalo dobovým potřebám státu i církve.³⁷

Kronikáři mohli využívat různé historické prameny, např. zakládací listiny biskupství, klášterů, kostelů (pražská z r. 971, břevnovská z r. 993, litoměřická z r. 1055-61, vyšehradská z r. 1088, olomoucká z r. 1132 aj.), mortuáře, nekrology (*Nekrolog podlažický*, součást proslulého kodexu *Liber Gigas* z 1. třetiny 13. století), modlitby a kázání (*Homiliář opatovický*), rozličné glosy.³⁸

„Období staroslověnské vzdělanosti přečkala v počestěné podobě píseň *Hospodine, pomiluj ny* (= *smiluj se nad námi*), která vznikla asi v době, kdy staroslověnština zápasila s latinou přijímajíc do sebe české prvky.“³⁹

Z církevních liturgických slavností, oficií, se vyvinulo náboženské drama. Nejstarší náboženské drama se dochovalo z konce 12. století, nazývá se *Svatojiřské officim*. Ve své podobě je tato slavnost dokladem poměrně rozvinutého liturgického dramatu, kde tři Marie tělo Kristovo v jeho hrobě, aby jej pomazaly mastmi.⁴⁰

³⁷ HOŠNA, Jirí. *Přehled dějin starší české literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 81.

³⁸ Vlček, 1931, s. 5.

³⁹ *Dějiny české literatury*, 1960, s. 56.

⁴⁰ Tamtéž, s. 64–65.

2 PRIMÁRNÍ PRAMENY

Diplomová práce analyzuje vybraná literární díla starší české literatury, a to latinské i staroslověnské legendy a latinské kroniky.

2.1 Hagiografie

„Legenda (to, co má být čteno), základní hagiografický (řec. hagios = svatý, grafō = píši) útvar, patří ve středověku k nejčastějším a nejrozšířenějším literárním projevům.“⁴¹

Původně bylo označováno pojmem legenda veřejné předčítání vybraných partií z kanonizovaných životopisů svatých, jež se konalo v den jejich svátku v kostele při mši či v klášteře při společné večeři.

„Pro svůj epický ráz s poutavými motivy zázraků a sebeobětování pro víru staly se legendy brzy oblíbeným žánrem i v literatuře světské a začaly být hojně napodobovány i v jazycích národních, zpočátku autory literárně vzdělanými, později však i anonymními tvůrci lidovými.“⁴²

Legenda idealizuje světce záměrným zdůrazněním nadpřirozených momentů ve světcově životě, které mají symbolický význam.⁴³ Legendy mají svou ustálenou osnovu: *vita* (život), *passio* (umučení), *translatio* (přenesení světcova těla) a *mirakula* (zázraky). Čtenář či posluchač by neměl při četbě legendy pochybovat o svátosti světce a měl by na něj působit i morální apel.⁴⁴ V souvislosti s výchovným působením byla propagována i místa či kostely, které souvisely se světcovým kultem, a tím byli získáváni poutníci k jejich návštěvě.⁴⁵

2.1.1 První staroslověnská svatováclavská legenda

Život knížete Václava neboli *První staroslověnská svatováclavská legenda* byla napsána už v 10. století.⁴⁶ I když někteří historikové pochybují o dataci textu, neboť nejsou ochotni přijmout rozvoj staroslověnské vzdělanosti v Čechách v 10. století.

⁴¹ NECHUTOVÁ, J. *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 36.

⁴² *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 198.

⁴³ Hošna, 1987, s. 27.

⁴⁴ Tamtéž, s. 32.

⁴⁵ *Dějiny české literatury*, 1960, s. 41.

⁴⁶ *Dějiny české literatury*, 1960, s. 51.

„Hlavním argumentem pro stáří I. staroslověnské legendy je skutečnost, že je prostinká, konkrétní a budí tak dojem, jako by ani nešlo o legendu, nýbrž o historické dílo. František Vacek o ní právem napsal, že by nemohla být žádným biskupem schválena pro čtení v jeho diecézi, protože vlastně vůbec nepodává svědectví o tom, že Václav byl svatý.“⁴⁷

První staroslověnská svatováclavská legenda má vysokou uměleckou i historickou hodnotu nejen pro českou historii, ale také pro dějiny české literatury. Je napsána prostým slohem, ale dokonalým výrazem. S citovou upřímností se autor snažil zachytit skutečnost a charakterizovat osoby.⁴⁸ Legenda ovlivňuje další středověké legendy o knížeti Václavovi. Tato legenda vysvětluje řadu otázek, například se v textu objevují východní křesťanské prvky (postřižiny), tím dokládá použití staroslověnštiny.⁴⁹

„Vůbec nejskvělejším plodem církevně slovanské vzdělanosti je Život knížete Václava (tzv. První staroslověnská legenda o sv. Václavu), která vznikla brzy po světcovy smrti, tedy v polovině 10. století.“⁵⁰

Dochovala se v úplnosti ve třech redakcích, dvou ruských a jedné chorvátské, která byla uveřejněna v roce 1902 V. Jagičem. Ruská redakce byla objevena A. Ch. Vostokovem v roce 1827. Druhá ruská Minejní redakce dostala název podle památky, v které se legenda dochovala, Veliké mineje četji metropolitů Makaria z poloviny 16. století (v rukopisech Sofijském a Uspenském).⁵¹

2.1.2 Staroslovanské liturgické zpěvy a kánon na svátek sv. Václava

Pro potřebu slovanských kněží byly v 10. století v Čechách sepsány zvláštní staroslověnské liturgické písně, které tvořily slovanské oficium neboli „službu“ svatého Václava.

„Sbírka těchto svátečních služeb, spořádaná a rozdělená na svazky po jednotlivých měsících, nazývá se liturgickými nebo služebními minejemi (řecky: média).“⁵²

⁴⁷ Třeštík, 1997, s. 11.

⁴⁸ Šváb, 1964, s. 34.

⁴⁹ ROGOV, A. I. - BLÁHOVÁ, E. - KONZAL, V. *Staroslověnské legendy českého původu: Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů*. Praha: Vyšehrad, 1976, s. 107.

⁵⁰ Nechutová, 2000, s. 39.

⁵¹ Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 107.

⁵² CHALOUPECKÝ, V. *Na úsvitu křesťanství: Z naší literární tvorby doby románské v století IX. – XIII*. Praha: ELK, 1942, s. 73.

Kánon svatého Václav byl předčítán 28. září, v den Václavova umučení, avšak kánon byl původně určen k 4. březnu, dnu přenesení ostatků svatého Václava.⁵³ Památka velebí svatého Václava, nepřináší však nové poznatky.⁵⁴

2.1.3 Fuit in provincia Bohemorum

Prvním literárním počinem, který byl sepsán Metodějovými žáky po uchýlení se na dvůr Přemyslovců, bylo slovanské sepsání života a umučení Ludmily, předloha legendy *Fuit in provincia Bohemorum*. Text latinské ludmilské legendy prostě vypráví o životě světice od jejího sňatku s Bořivojem až po její smrt. Není zde popsáno přenesení Ludmilina těla a posmrtné zázraky.⁵⁵ Někdy je pojmenována podle svého prvního vydavatele – *Legenda Menckena*.⁵⁶

Podle textového výzkumu Dušana Třeštíka je pravděpodobné, že latinská legenda byla sepsána brzy po roce 974, kdy byl založen klášter při kostele sv. Jiří na Pražském hradě. Posláním spisu bylo šířit Ludmilin kult. Spis byl sepsán neznámým knězem brzy po přenesení ostatků kněžny Ludmily z Tetína do Prahy v době vlády knížete Václava.⁵⁷

„*Legenda Fuit se nám nezachovala v úplnosti, máme z ní pouze výtah, v němž zejména chybí vše, co se dělo po Ludmilině smrti. Tento výtah je latinský, dochoval se však ještě druhý, psaný staroslověnsky. Je to tzv. Prolog o Ludmile, pořizený po roce 1096 na Rusi z delšího textu, který byl zřejmě staroslověnským překladem oné původní, nezachované latinské legendy Fuit in provincia Bohemorum. Vznikl asi v 11. století ve slovanském klášteře na Sázavě a odtud se dostal s mnohými dalšími spisy, v tom i legendami, na Rus.*“⁵⁸

2.1.4 Crescente fide christiana

Poměrně stručná a málo rétorizovaná latinská legenda počínající slovy *Crescente fide christiana* se pokládá za nejstarší zachovanou latinskou legendu o knížeti Václavovi. Svým

⁵³ Chaloupecký, 1942, s. 73.

⁵⁴ Tamtéž, s. 74.

⁵⁵ Třeštík, 1997, s. 138.

⁵⁶ Nechutová, 2000, s. 45

⁵⁷ Chaloupecký, 1942, s. 60.

⁵⁸ Třeštík, 1997, s. 10.

zajímavým podáním Václavových činů je pochopitelná i nevzdělaným se přiblížila co nejvíce lidu.⁵⁹

*„Tato legenda vlastně jako první dokázala, že Václav, jestliže již nepoložil život za víru, byl za ní alespoň pronásledován. Autor toho dosáhl tím, že z Václava udělal mnicha na trůně, který se nemůže vyrovnat se svými vladařskými povinnostmi a je za to pronásledován.“*⁶⁰

Po roce 974 legendu sepsal jeden z kněží pražského archipresbyterátu, který byl původně mnichem v klášteře sv. Jimrama v Řezně. Kolem roku 980 ji na přání Oty II. přepracoval mantovský biskup Gumpold, ke kterému se dostala legenda ve stručné verzi.⁶¹

*„Ač Crescente nemá původ v českém prostředí, patří k českému literárnímu životu jakožto předloha dalších václavovských textů a jako výtvor, v Čechách své doby užívaný, čtený a opisovaný, napsaný pro české publikum, který osvětluje tehdejší české společenské i duchovní prostředí.“*⁶²

2.1.5 Umučení svatého Víta

V Čechách nebyly zpracovávány výhradně legendy o českých světcích. Staroslověnské zpracování legendy o svatém Vítovi z poloviny 10. století se dochovalo v několika ruských rukopisech, kde tato legenda následuje za *Životem svatého Metoděje*. Staroslověnský překlad byl pořízen z latiny.⁶³

*„Kult svatovítský ujal se v Čechách zejména od dob, kdy tomuto saskému světcovi zasvěcen byl za svatého Václava přední kostel na hradě pražském, ale pravděpodobně pronikla již do Čech před obdobím svatováclavským zásluhou sv. Ivana, syna obodritského krále Gostomysla (†844), který přišel do Čech ze Saska, nejspíše z korvejského kláštera, proslulého právě šířením úcty sv. Víta do okolních krajín.“*⁶⁴

⁵⁹ Nechutová, 2000, s. 43.

⁶⁰ Třeštík, 1997, s. 10.

⁶¹ Kopecký, 1991, s. 5.

⁶² Nechutová, 2000, s. 42.

⁶³ Chaloupecký, 1942, s. 87.

⁶⁴ Chaloupecký, 1942, s. 87.

2.1.6 Legenda Kristiánova – Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius

Život a umučení svatého Václava a svaté Ludmily, jeho báby je rozsáhlé, myšlenkově vyspělé a stylisticky vybroušené dílo, které stojí na úrovni nejlepší soudobé latinské zahraniční prózy. Označuje se jako „nejstarší česká kronika“ či „pásmo legend“. Text neuvádí jen příběhy Václava a Ludmily, kterým je věnován, vypráví také o Konstantinovi a Metodějovi či o počátcích českého státu i křesťanství na našem území, kvůli této části se skladba považuje za obranu staroslověnské vzdělanosti.⁶⁵

Původ prvního spisovatele českého původu není zřejmý.⁶⁶ Bývá ztotožňován s Kristiánem z vojtěšské legendy Brunona z Querfurtu. Dušan Třeštík se domnívá, že autor mohl být syn Boleslava I.. Jaroslav Ludvíkovský míní, že autor legendy byl spřízněn s rodem Slavníkovců i s Přemyslovci. Jana Nechutová tvrdí, že autorem legendy mohl být důvěrník biskupa Vojtěcha, benediktýnský mnich z Břevnovského kláštera. Slovo *christianus* (neboli křesťan) může odkazovat ke křesťanské víře autora.⁶⁷

Třeštík tvrdí, že Kristián čerpal z několika památek, z *Crescente fide*, z *Legendy Gumpoldovy*, z legendy *Fuit in provincia Bohemorum*. Z Kristiánovy legendy jsou odvozeny mladší legendy, *Oriente iam sole* a *Diffundente sole iustitiae radios*.

„Opíraje se o legendy starší a doplňuje je vlastními dodatky, podává vedle životopisu obou světců obraz počátků českého křesťanství, a to se značnou obratností slohovou a se zanícením pro náboženské hodnoty legendy.“⁶⁸

O dataci vzniku textu se vedou spory počínající již v 18. století, do kterých bylo zapojeno mnoho literárních historiků. V současnosti literární historikové vymezují sepsání legendy do doby před první polovinou 11. století.

Legenda byla objevena Janem Tannerem 1659 v Praze a Bohuslavem Balbínem v roce 1664 v Třeboni, který ji poprvé vydává v roce 1677.⁶⁹

⁶⁵ Nechutová, 2000, s. 40.

⁶⁶ Pallas, Zelinka, 1926, s. 9.

⁶⁷ Nechutová, 2000, s. 41.

⁶⁸ Novák, 1946, s. 9.

⁶⁹ Nechutová, 2000, s. 40.

2.1.7 Proložní legenda o sv. Ludmile

V ruských rukopisech se na přelomu 13. a 14. století objevují krátká čtení o českých světcích, o Václavově úmrtí (28. říjen), přenesení jeho ostatků (4. března) a o kněžně Ludmile (16. září).

Svatoludmilská *Proložní legenda* pocházející z poloviny 12. století se dochovala v řadě rukopisů, podle N. Serebrjanského v 98 rukopisech. Nejstarší rukopis *Prologu*,⁷⁰ obsahující *Proložní legendu o sv. Ludmile i o svatém Václavu a o Přenesení ostatků sv. Václava*, je rukopis č. 153 bývalé Typografické knihovny z konce 13., nebo začátku 14. stol., který je nyní uložený ve fondech Státního ústředního archivu v Moskvě.⁷¹

2.1.8 Diffundente sole

Latinská legenda *Diffundente sole* je datována Janou Nechutovou do 20. let 13. století. Legenda jako jedna z odvozenin Kristiánova díla popisuje především původ českého křesťanství z Moravy. Po Kristiánově vzoru podrobně líčí okolnosti Bořivojova křtu na Moravě.⁷²

V zachovaných rukopisech se legenda *Diffundente sole* spojovala s homilií *Factum est*. Josef Dobrovský se domníval, že se jedná o jednu legendu. Jeho tvrzení vyvrátil Václav Chaloupecký v publikaci *Prameny X. století* a dokázal, že jde o dvě skladby.⁷³

2.1.9 Život svatého Prokopa

Za nejstarší vyprávění o životě zakladatele Sázavského kláštera je považována staroslověnská legenda z 11. století, jež byla vytvořena v období po návratu sázavských mnichů z uherského vyhnanství v roce 1061 a za života sázavského opata Víta i pražského biskupa Šebíře, jemuž je legenda v prologu věnovaná, tedy v letech 1061–1067. Autor sepsal

⁷⁰ Řecká církev užívá označení synaxarion (slovo „synaxis“ znamená „sbírku“, „shromáždění“, přeneseně i svátek svátce), což je pojmenování pro liturgický sborník stručných životopisů světců, řazených podle kalendáře. Označení „prolog“ užívané ve slovanském ortodoxním prostředí vznikl synekdochickou záměnou, neboť řecký synaxář má předmluvu – prolog, podle kterého se pojmenoval celý slovanský překlad. Toto označení se postupem času používá i pro označení jednotlivých stručných životů svatých v této sbírce obsažených. Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 265.

⁷¹ Tamtéž, s. 261–264.

⁷² Nechutová, 2000, s. 51-52.

⁷³ BARTOŇKOVÁ, D. - VEČERKA, R. *Prameny k dějinám Velké Moravy II., Texty biografické, hagiografické, liturgické*. Praha: KLP, 2010, s. 249.

legendu prostě a ušlechtilě bez zbytečných frází. Legenda se nedochovala. Nejblíže se původnímu dílu blíží staročeský překlad⁷⁴ z konce 14. století.⁷⁵

V první polovině 12. století bylo dílo znovu latinsky zpracováno po vzoru latinské legendy o svatém Benediktovi. Obsah zůstal shodný, jen stylisticky byl upraven podle tehdejší doby. Text není určen jen vzdělanému duchovenstvu, ale i širšímu publiku. Dílo označované jako *Vita minor*, *Menší život*, začínající slovy „*Fuit itaque beatus abbas Procopius natione Bohemus*“ („*Byl blahoslavený opat Prokop, rodem Čech*“) se dochovalo až na prolog v plném znění v rukopisech z 13. až 15. století. Dozvídáme se o Prokopově poustevnickém životě, jak se stal opatem kláštera za knížete Břetislava I., o jeho smrti (†24. března 1053), zázracích (např. vypuzení německého opata ze Sázavského kláštera).⁷⁶

Za dob vlády Karla IV. byly k legendě připisovány nové zázraky, vznikla tak prokopská legenda *Život větší - Vita maior*, jejíž incipit zní „*Beatus igitur Procopius*“ („*Tedy blahoslavený Prokop*“).⁷⁷

2.1.10 Oriente iam sole

Nejhodnotnější a nejoblíbenější legenda o sv. Václavu počínající slovy *Oriente iam sole* byla sepsána v první polovině 13. století. Autorem legendy je neznámý kněz od sv. Víta, který čerpal ze staršího literárního podání i z ústní tradice. Památka se zachovala v rukopisech z 13. až 15. století.⁷⁸

„*Její kouzlo a půvab je právě v jejím pokročilém literárním zpracování, v němž tvůrčí fantasie ucelila obraz světcův a jeho život protkala novými náměty, které starší životy sv. Václava neznají.*“⁷⁹

2.1.11 Verše o utrpení svatého Vojtěcha

Prvý Čech, kterého znala celá Evropa, přítel císaře i papeže, nebyl ve své rodné zemi dlouho uznáván. Jeho život byl námětem pro křesťanskou Evropu, nikoliv pro jeho národ. Popudem pro sepsání legendy v Čechách bylo až tažení Břetislava I. do Polska v roce 1039,

⁷⁴ V prokopské legendě *Vita minor* se patrně objevil překlad původního prologu této literární památky.

⁷⁵ Chaloupecký, 1942, s. 184.

⁷⁶ Nechutová, s. 60–61.

⁷⁷ Tamtéž, s. 125.

⁷⁸ Chaloupecký, 1942, s. 220.

⁷⁹ Chaloupecký, 1942, s. 223.

kdy přenesl Vojtěchovy ostatky do Prahy. Na přelomu 11. a 12. století⁸⁰ je na českém území sepsána latinská legenda počínající incipitem „*Verše o utrpení svatého Vojtěcha*“.⁸¹

Za autora legendy byl považován i kanovník Kosmas. Autorem byl zřejmě Čech (znalost českého místopisu, užívání toponym), který měl za předlohu legendu *Est locus in partibus Germaniae* (t. ř. Canaparius) a legendu *Nascitur purpureos flos* (Bruno z Querfurtu).⁸²

2.2 Historiografie

Historiografie ve středověku neměla objektivně informovat o časech minulých, avšak měla být spíše učitelkou života, která morálně poučuje a nábožensky vzdělává čtenáře. Důležitá je také funkce předkládat lidem živou minulost. Minulost jako pobídka pro přítomnost i pro budoucnost.⁸³ Podnět k sepsání historie byl velmi konkrétní, neboť šlo o literární ztvárnění a zdůvodnění mocenských a majetnických nároků vládců či církevních institucí.

Legendy i kroniky výlučně vznikaly na církevní půdě a na objednávku církve, měly oslavovat víru v Boha a komentovat dějiny.⁸⁴

2.2.1 Kosmova Kronika česká

Kosmas, kanovník, děkan pražské kapituly a zakladatel české historiografie, sepsal patrně v letech 1119–1125 *Chroniku Boëmorum (Kroniku českou)*, která popisuje dějiny české země od příchodu praotce Čecha do vlády knížete Soběslava I. Je to nejen dílo historicky cenné, ale i umělecky uznávané, rovná se dílům soudobé evropské literární kultury. Kosmas nejspíše znal latinskou legendu *Crescente fide*, *Gumpoldovu legendu*⁸⁵ i *Kristiánovu legendu*.⁸⁶

⁸⁰ Někteří badatelé, především polští literární historici, kladou vznik legendy až do 13. století.

⁸¹ Tamtéž, s. 184.

⁸² Nechutová, s. 55–56.

⁸³ KRÁLÍK, Oldřich. *K počátkům literatury v přemyslovských Čechách*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960, s. 9.

⁸⁴ Králík, 1960, s. 64–65.

⁸⁵ Gumpoldova legenda byla napsaná biskupem Gumpoldem v italské Mantově v poslední třetině 10. století na přání císaře Otty II.. Gumpoldova legenda je považována za rozšířené a rétorické zpracování václavské legendy *Crescente fide*. Nechutová, 2000, s. 43–44.

⁸⁶ Tamtéž, s. 69.

„Kritickým rozlišováním lidového podání od dějepisné skutečnosti Kosmas vysoko vyniká nad cizozemské vrstevníky i pozdější české kronikáře; je to unicum v literatuře středověké – ani humanisté až do Konráda Celta nedospěli ještě toho stanoviska.“⁸⁷

Kosmas se narodil kolem roku 1045 v rodině českého duchovního.⁸⁸ Byl vzděláván na pražských školách (patrně v klášterní škole u svatého Víta, nelze vyloučit ani Vyšehrad) a poté i v belgickém Lutychu. Se svou chotí Božetěchou měl jednoho syna Jindřicha. Po smrti své choti v roce 1117 počal psát kroniku. Kosmas byl také dlouhá desetiletí předním českým diplomatem, jenž byl angažován ve složitých sporech mezi pražským dvorem a pražským episkopátem.⁸⁹

„Jeho zkušenost a znalost světa i rozhled po tehdejší vzdělanosti byly veliké: jako kanovník 1086 byl v Mohuči na sněmu, na němž kníže české Vratislav obdržel korunu královskou; 1090 byl v Ostřihomi v Uhrách při smrti biskupa svého Jaromíra; 1092 byl s nástupcem jeho v Mantově v Itálii při přijímání investitury; 1099 opět s nástupcem tohoto na Moravě.“⁹⁰

Své dílo rozdělil do tří knih. Vyprávění se počíná potopou světa a končí autorovým úmrtím (†21. říjen 1125). V českých dějinách rozeznává dobu mytickou či pohanskou a historickou, tedy křesťanskou od roku 894. Přesně odlišuje události skutečné od starých mýtů. Pro sepsání nejstarší historie mu bylo zdrojem vyprávění starců, hodnověrné podání, vyprávění očitých svědků a vlastní zkušenosti. S každou informací pracuje jako novodobý historik a pečlivě zvažuje důvěryhodnost informací. Kosmas zamlčuje staroslověnskou vzdělanost, čímž dokazuje, že v době vzniku kroniky zvítězila latinská kultura nad staroslověnskou. V kronice se objevují vlastenecké rysy, Kosmas zdůrazňoval potřebu sjednocení a upevnění přemyslovského státu. I když psal latinsky, smýšlel česky. Nesmíme opomíjet Kosmovy zaujatosti proti židům a cizím národům, především Němcům a Polákům.⁹¹

Kosmas je bystře soudící historik. Dílo dokazuje bohatou slovní zásobu autora, je protknuto figurami, citáty, poetismy, dialogy z římských autorů (Vergilius, Ovidius, Horatius, Lucanus), verši sepsanými samým autorem, ale nevyhýbá se ironii, slovním hříčkám, lidovým příslovím a úslovím v latině, žertu či satíře. Nazývá věci přímo a střízlivě, vhodně vkládá své výtky, domnělé rady či pokyny umírajících. Kosmas skutečnost stylizuje i dramatizuje pomocí dialogů, jak se tomu naučil u římských historiků Sallusia a Livia i četbou středověké

⁸⁷ Vlček, 1931, s. 8.

⁸⁸ Některé texty pracují s touto informací, ale jeho původ nebude možná nikdy dohledán a potvrzen. Často se spekuluje o polském původu.

⁸⁹ Králík, 1960, s. 7.

⁹⁰ Vlček, 1931, s. 7.

⁹¹ Lehár, Stich, Janáčková, Holý, 1998, s. 34–36.

historiografie. Každá kniha je opatřena po vzoru antických historiků prologem s filosofickými a mravními úvahami.⁹²

Kronika byla dochována v 15 rukopisech, z nichž nejvýznamnější rukopis je budyšínský z přelomu 12. a 13. století.⁹³

2.2.2 Pokračovatelé Kosmovi

Kosmova kronika byla ve své době značně oblíbená, po svém sepsání se rozšířila v opisech mezi vzdělance své doby. Kosmova snaha o zaznamenání významných událostí byla oceněna, o čemž svědčí rukopisy, které navazují na Kosmovu kronikářskou tradici. Tito autoři jsou nazýváni jako „*Pokračovatelé Kosmovi*“. Mezi ně řadíme *První pokračovatele* (Kanovníka vyšehradského, Mnicha sázavského, Vincencia, Jarlocha) a pozdější, tzn. *Druhé pokračovatele*, jež píší až do osmdesátých let 13. století.⁹⁴

2.2.2.1 Kanovník vyšehradský

Jako první navázal na Kosmu tak řečený Kanovník vyšehradský, jménem a životními osudy blíže neznámý. Předpokládá se, že důvěrně znal styky na dvoře panovníka a byl české národnosti (uvádí česká vlastní jména, obrací se k českým obyvatelům, zná místní zvyky a projevy úcty k českým světcům). Vyprávění se mnohdy zabývá Vyšehradem, kde sídlil i Soběslav I., proto autor dostal přívlastek Kanovník vyšehradský.⁹⁵

„*Ujímal se vlastně přímo Kosmova literárního odkazu tím, že navázal tam, kde Kosmas přestal, i tím, že se snažil vypravovat širokým epickým způsobem Kosmovým, ale latinou mnohem prostší.*“⁹⁶

Autor věrně zaznamenal období z let 1125 až 1142, i když jako příslušník vyšehradské kapituly velebil své dobrodince i zakladatele (knížete Soběslava I., krále Vratislava II.). Kronika odpovídá kronice knížete Soběslava I., jehož autor oslavuje jako vzor hrdiny a projevujeme mu úctu. Uvádí se, že letopis je kronikou Soběslava I. Předpokládá se, že kronika je dílem jednoho autora, jenž psal své dílo ve dvou fázích.⁹⁷

⁹² *Dějiny české literatury*, 1960, s. 73 – 82.

⁹³ Nechutová, 2000, s. 68.

⁹⁴ *Pokračovatelé Kosmovi*. Praha: Svoboda, 1974, s. 192.

⁹⁵ *Dějiny české literatury*, 1960, s. 62.

⁹⁶ Tamtéž, s. 62.

⁹⁷ *Pokračovatelé Kosmovi*, 1974, s. 5.

„Autor zaznamenával události do r. 1130 přímo, pak práci přerušil a vrátil se k ní roku 1141, kdy dodatečně zapsal události uplynulých let. Jeho práce končí prvním rokem vlády Vladislava II: (1141), ne-li již smrtí Soběslavovou (1140) a panegyrikem na tohoto panovníka.“⁹⁸

V kronice jsou podrobně zaznamenány přírodní úkazy, zejména astronomické jevy a meteorologické úkazy. Tyto údaje, založené na vlastním pozorování, jsou spolehlivé (prokázání astronomickými propočty), jež jsou stále předmětem pozornosti astronomů.⁹⁹

2.2.2.2 Mnich sázavský

O kronice Mnicha sázavského můžeme tvrdit, že je to první česko-latinský doklad klášterní kroniky. Autor doplňuje Kosmovo vyprávění od roku 1030 do roku 1125 o život svatého Prokopa i o dějiny Sázavského klášteřa,¹⁰⁰ poté autor pokračuje v samostatném vyprávění až do roku 1162. Dílo bylo sepsané v 70. letech 12. století, tedy o 20 let později než kronika Kanovníka vyšehradského.¹⁰¹

„Mnich sázavský je spolehlivým, celkem objektivním a pro kulturní význam klášteřa Sázavského jedinečným pramenem.“¹⁰²

Autorem kroniky byl zřejmě jeden člověk ve vyšším věku, neboť pamatoval události z roku 1126 a v roce 1132 byl ještě v klášteři. Čerpal z Kosmy, ze starších analů, z prokopské legendy *Vita minor* i ze zápisů ze Sázavského klášteřa. Sázavská kronika je sice latinské literární dílo, ale autorem byl Čech, který připomenul slovanské dějiny klášteřa i slovanské písemnictví. Bránil také soudržnost českého státu proti německé rozpínavosti. Kronika není pouhými dějinami klášteřa, ale neopomíjí ani významné vnější události.¹⁰³

„Mnich sázavský psal své dílo jako pokračování Kosmovy kroniky a pod jejím bezprostředním vlivem. Proto se nelze divit, že si pro své vyprávění často vypůjčuje od Kosmy stylistickou výzdobu. Úrovně své předlohy však kronika nedosahuje. V některých částech se sloh díla přibližuje legendárnímu stylu, asi rovněž pod vlivem předlohy.“¹⁰⁴

⁹⁸ Nechutová, 2000, s. 73.

⁹⁹ Pokračovatelé Kosmovi, 1974, s. 201.

¹⁰⁰ Sázavský klášter byl jediný klášter, který založila soukromá osoba, první opat Prokop. Klášter vznikl za vlády knížete Oldřicha ve 30. letech 11. století. Sázavský klášter byl v době svého rozkvětu vlivným kulturním centrem.

¹⁰¹ Nechutová, 2000, s. 74.

¹⁰² Tamtéž, s. 74.

¹⁰³ *Dějiny české literatury*, 1960, s. 62–63.

¹⁰⁴ *Pokračovatelé Kosmovi*, 1974, s. 196.

2.2.2.3 Letopisy Vincenciův a Jarlochův

Ve Strahovském rukopise jsou uchovány dva rukopisy, Vincenciův a Jarlochův. Literární památky považujeme za samostatná historická díla mezi prvním a druhým pokračováním Kosmovým.¹⁰⁵

2.2.2.3.1 Vincencius

Vincencius se pro své nadání i vzdělání stal kanovníkem a notářem svatovítské kapituly a kaplanem pražského biskupa Daniela I., jehož doprovázel jako diplomat i na biskupově poslední cestě po Itálii, kde biskup umírá.¹⁰⁶

„Vincencius, muž vzdělaný a s širokým světovým rozhledem, zanechal dílo svou uměleckou úrovní blízké Kosmovi.“¹⁰⁷

V 70. letech 12. století po návratu do Čech začíná Vincencius sepsovat kroniku vlády krále Vladislava II., jemuž a jeho manželce Juditě je spis věnován. Kanovník zaznamenal události z let 1158–1167 doplněné o své osobní záznamy, které si všímají poměrů a kulturních projevů českých i cizích, ale spis není dokončen díky skonání autora.¹⁰⁸

„Styl Vincenciova historického výkladu je vyspělý, věcný a přitom velmi živý, vysoko předčí primitivní dikci tzv. prvních pokračovatelů. Autor nezapře své notářské vzdělání, v jeho díle se zračí i znalosti římských autorů (patrně zprostředkovaně mu byl vzorem Livius).“¹⁰⁹

2.2.2.3.2 Jarloch

Na Vincencia navazuje řeholník a opat premonstrátského kláštera v Milevsku Jarloch. Jarloch, neboli Gerlach, byl zřejmě původem Němec, který navštěvoval klášterní školu. Do Čech přichází roku 1177, dostává se do služeb želivského opata Gotšalka a v roce 1187 se sám stává opatem.

Kronika sice nedosahuje umělecké kvality Vincenciovy kroniky, ale vyniká svou nestranností. Jarloch svou kroniku sepsal v pokročilém věku, počíná své vyprávění smrtí

¹⁰⁵ Nechutová, 2000, s. 75.

¹⁰⁶ Tamtéž. s. 75.

¹⁰⁷ Šváb, 1964, s. 44.

¹⁰⁸ *Dějiny české literatury*, 1960, s. 63.

¹⁰⁹ Nechutová, 2000. s. 76.

biskupa Daniela v roce 1167 a poslední dochovaná zpráva se vztahuje k povýšení Přemysla na krále roku 1198. Značná část práce je věnovaná hagiografickému vypravování o Jarlochově učiteli Gotšalkovi. Letopis se nezachoval celý.¹¹⁰

¹¹⁰ Tamtéž, s. 76–78.

3 CHARAKTERISTIKA

V předchozích dvou kapitolách jsme vymezili kulturní dění raného středověku, rysy nejstarší literatury a představili literární památky. V této kapitole se budeme zabývat další důležitou součástí diplomové práce, charakteristikou.

Charakteristika je slohový útvar založený na slohovém postupu popisném; její kompozice je podobná uspořádání popisu.¹¹¹ Úkolem popisného postupu je vystihnout znaky a vlastnosti objektu nebo jeho části. Charakteristika je zvláštní typ tohoto postupu.¹¹²

„Charakteristika je výstižným popisem základních distinktivních rysů objektu; při charakteristice člověka jde zároveň o jeho hodnocení, proto přibývá hodnoticích slov.“¹¹³

Pokud uvádíme vnější znaky osoby, vznikne jen popis. Jestliže vyjadřujeme i znaky duševní a vlastnosti, které tvoří povahu člověka, mluvíme o charakteristice, neboť duševní znaky lze jen obtížně přímo pojmenovat, většinou usuzujeme z vnějších projevů (ze zvyků, chování a jednání lidí).¹¹⁴ Mohou být uvedeny také další údaje, např. o sociálním zařazení osoby. Rozlišujeme vlastnost výraznou nebo zajímavou, kterou se postava odlišuje od ostatních.¹¹⁵ Charakteristika je subjektivně zabarvena, některé povahové rysy, zájmy, záliby, schopnosti i názory mohou být zdůrazněny nebo potlačeny.¹¹⁶ Osobnost charakterizováním hodnotíme na rozdíl od popisu.¹¹⁷

3.1 Druhy charakteristik

Charakteristiku dělíme na vnější a vnitřní. Vnější nám přibližuje zevnější podobu literární postavy. Vnitřní směřuje k zachycení osobnosti.¹¹⁸ Psychické vlastnosti osoby můžeme vyjádřit dvojným způsobem, přímo či nepřímo.

¹¹¹ JEDLIČKA, Alois, FORMÁNKOVÁ, Věra, REJMÁNKOVÁ, Miloslava. *Základy české stylistiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970, s. 168.

¹¹² BEČKA, Josef V. *Česká stylistika: Pro posluchače pedagogických fakult, studenty učitelství v 1. – 4. ročníku základní školy*. Praha: Academia, 1992, Učebnice pro vysoké školy, s. 315.

¹¹³ ČECHOVÁ, Marie. *Současná česká stylistika: Pro posluchače pedagogických fakult, studenty učitelství v 1. – 4. ročníku základní školy*. Praha: ISV, 2003. Učebnice pro vysoké školy, s. 79.

¹¹⁴ Bečka, 1992, s. 332–333.

¹¹⁵ Jedlička, Formánková, Rejmánková, 1970, s. 169–170.

¹¹⁶ HUBÁČEK, Josef. *Učebnice stylistiky: Pro posluchače pedagogických fakult, studenty učitelství v 1. – 4. ročníku základní školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 1987, s. 185.

¹¹⁷ Bečka, 1992, s. 334.

¹¹⁸ CHLOUPEK, Jan. *Stylistika češtiny: Pro posluchače pedagogických fakult, studenty učitelství v 1. – 4. ročníku základní školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. Učebnice pro vysoké školy.

Přímá charakteristika přímo konstatuje duševní vlastnosti přídavnými i podstatnými jmény, vytváří tak větný výčet. Charakteristika je stručná a statická.

*„Přímá charakteristika se v uměleckém díle vyskytuje zpravidla také jen v prvcích, které autor rozestře po celém díle.“*¹¹⁹

Druhým typem vystihujeme postavu jejím způsobem jednání, chování v situacích, v nichž je postava nucena určitým způsobem jednat nebo mluvit.

*„Je to způsob předvádění osoby, při němž autor ukazuje, jak se jednající postava chová, co říká, jak reaguje na určité situace, ale výslovně jednání postavy nehodnotí a nevyvozuje z něho závěry týkající se jejích povahových vlastností; ty si vyvozuje adresát promluvy sám.“*¹²⁰

Tento typ je pestřejší, názornější, dynamičtější. Charakteristika může být vyjádřena i krátkým vypravováním, ze kterého vyplývají vlastnosti charakterizované osoby.¹²¹

¹¹⁹ Jedlička, Formánková, Rejmánková, 1970, s. 171.

¹²⁰ Tamtéž, s. 171.

¹²¹ Bečka, 1992, s. 333.

4 MUŽSKÁ CHARAKTERISTIKA V LITERÁRNÍCH TEXTECH

Ve druhé kapitole byly literární památky rozděleny podle svých specifík do dvou kategorií, na hagiografické a historiografické texty. Tato kapitola bude nadále dodržovat tuto klasifikaci, neboť i analýza mužských charakteristik se liší podle typu textu, ve kterém se charakteristiky vyskytují.

4.1 Mužská charakteristika v hagiografii

Hagiografická díla sepsaná do 13. století popisují život, smrt a následné zázraky světce. Práce se zabývá legendami o svatém Václavovi, svatém Vítovi, svatém Prokopovi a svatém Vojtěchovi. V legendách nejsou charakterizováni pouze světci, nacházíme zde také duchovní, panovníky či poddané.

4.1.1 Charakteristika světců

Světci jsou nejčastěji zobrazováni šablonovitě: zrodí se z výtečných rodičů, v mládí se projevuje jejich nadání a víra, v dospělosti provozují charitativní činnost (ochrana vdov a sirotků, podpora chudých atd.), léčí nemocné a svým jednáním bojují proti pohanství. Ve výjimečných případech se dozvídáme o světcích jejich specifickou vlastnost.

4.1.1.1 Svatý Václav

O nejdůležitějším světci našeho nejstaršího písemnictví bylo v práci analyzováno větší množství literárních památek než u ostatních světců. Autoři nám přiblížili Václavův původ („... *pocházel ze vznešené krve vévodské ...*“),¹²² dětství, vládu, smrt i posmrtné zázraky. V těchto životních periodách jsou naznačeny Václavovy vlastnosti. Je diskutabilní tvrdit, jaké vlastnosti utvářely Václavovu osobnost a jaké kult světce.

Na výchovu svého vnuka dohlížela jeho bába Ludmila. Nechala jej vyučovat slovanským knihám. Otec Vratislav I. poslal Václava na Budeč, aby se seznámil i s latinským písemnictvím. *Crescente fide* tvrdí, že Václav „... již od útlého mládí stále toužil po

¹²² Chaloupecký, 1942, s. 220.

vzdělání. “ Byl velice nadaný, neboť „... brzy nad starce a učitele své moudrostí vynikl.“¹²³ Podle *První staroslověnské václavské legendy* ovládal Václav i řečtinu.¹²⁴ Václavovu vzdělanost dokládá informace uvedená v legendě *Crescente fide*, Václav s sebou neustále nosil malou knížku, ve které pilně čítal.¹²⁵ *Oriente iam sole* specifikuje knížku, ve které byly sepsány rozličné modlitbičky.¹²⁶ Václav se jako ctnostný světec choval již v mládí: „Netoliko však v knihách se vyznal, nýbrž – víru naplňuje – všem chudým dobrodiní prokazoval, nuzné nasycoval a jednal podle naučení evangelia: nemocné služebníky živil, vdovám nedával ukřivdit, všechny lidi, chudé i bohaté, miloval, všechny kostely zlatem vyzdobil. Věřil v Boha celým srdcem, všecko dobré činil v životě svém.“¹²⁷ Nejen Bůh se těšil Václavovými skutky: „Byl-li to ubožák, živil ho, byl-li to kde sirotek, nedával mu ukřivdit, byl-li to cizinec, činil jim dobro – jakož řečeno: „Cizí jsem byl, a přijali jste mě“ – byli-li to boží služebníci či domácí či jacíkoli cizinci či kdokoli někde zimou strádající, ty všechny odíval a krmil, a jestliže některý kněz k němu přišel, byv prodán, on jej vykoupil (a dobře činil) všem.“¹²⁸ Václavovy skutky, které činil už za svého života, potvrzují jeho výjimečnost a svatost: „Trojnásob jasnými zářemi přejasně ozdoben, víc než slunce jsi zazářil těm, kteří jsou v bídě, Václave podivuhodný, zprošťuješ spoutané nespravedlivě a nemoci všeliké zaháníš od těch, kteří tě s důvěrou volají na pomoc a s láskou opěvují tvůj přeblažený skon.“ I latinská legenda *Crescente fide* vyjmenovává ctnostné Václavovy činy: „A k sirotkům byl milosrdný, lkajících a vdov byl otcem a raněných dobrotivých utěšitelem. Hladové sytil, žíznivým nápoje poskytoval a šaty svými nahé odíval, nemocné navštěvoval, mrtvé pohřbíval, cizince a pocestné jako vlastní příbuzné rád přijímal, kněžím a klerikům uctivě přisluhoval a bloudícím cestu pravdy ukazoval. Mimoto pokoru, trpělivost, mírnost a nejdůležitější ze všeho lásku zachovával, násilím a lstí nikomu nic neodnímal. A družinu svou nejen zbraněmi, ale i nejlepšími šaty opatroval.“ Nerad se účastnil soudů, při kterých měl být viník odsouzen k smrti a jeho trest již Václav nemohl zmírnit, „... také žaláře pobořil a všechny šibenice

¹²³ Chaloupecký, 1942, s. 79, s. 221.

¹²⁴ O tomto tvrzení vedlo mnoho literárních vědců diskuzi. Více Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 91.

¹²⁵ Chaloupecký, 1942, s. 81, Ludvíkovský, 1976, s. 45.

¹²⁶ Tamtéž, s. 226.

¹²⁷ Topos charity. Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 69.

¹²⁸ Tamtéž, s. 70. Obě redakce *První staroslověnské václavské legendy*, *Vostokovova* i *Minejní*, směřují zprávy o podpoře duchovních se zprávou o vykupování otroků na trhu. Obchod s otroky byl v Čechách v 10. století v rozmachu. Tato zpráva mluví však o získávání otroků pro křesťanství. - Tamtéž, s. 128–129. Latinské legendy, *Kristiánova legenda* a *Oriente iam sole*, zmiňují, že o Velikonocích skupoval pohanské otroky, a tím je získal pro křesťanskou víru. In: Chaloupecký, 1942, s. 224. O tematice otroctví v raném středověku více: NOVOTNÝ, Jiří. Motivy zotročování v nejstarší české literatuře. In: URBANEC, Jiří. *Moje oči musely vidět...: Téma a motivy násilí v české a slovenské literatuře*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2009. s. 9–26.; GRAUS, František. *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské. 1.: Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do 1. poloviny 13. stol.* Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953.

pokácel.“¹²⁹ Nelze s jistotou tvrdit, zda nevyhledával soudy, neboť pamatoval na slova: „nesuďte a nebudete souzeni“ nebo byl slabší povahy.¹³⁰ Jeho výjimečnost dotvrzují schopnosti předvídat budoucnost, předpověděl smrt své báby Ludmily.¹³¹

Václav se zajímal o svůj lid, „... *vládně rozmlouval s mírnými ...*“, ale s hříšnými jednal přísně a nechával je mrskat.¹³² Vládnul svému lidu nejen dobře a spravedlivě, avšak jeho důležitá rozhodnutí byla důsledkem božího vnuknutí: „*A vložil (mu) do srdce Bůh – (a) vystavěl chrám svatého Víta.*“¹³³

Nadále pokračoval v rozšiřování křesťanské víry v Čechách: „*A ve všech hradech zbudoval kostely a přispíval jim. A shromáždil boží služebníky ze všech národů a služby boží byla za něho konána po všechny dny, tak jako u velkých národů.*“¹³⁴ Bojoval proti pohanství, když na jeho rozkaz byly rozbíjeny modly. Z vyhnanství povolal kněží a duchovní.¹³⁵ Ve své víře byl asketický již od mládí. Držel čtyřicetidenní půst, chodil bos a cestu zkrápěl svou krví, odíval se do drsného žíněného roucha, živil se pouze skromnou potravou, neúčastnil se hodů a dle *Crescente fide* neokusil ani alkoholických nápojů, avšak *Kristián* píše: „*A jestliže se mu někdy stalo, jako knížeti, když mezi takovými zvířaty hodoval, že se večer mimo svůj obyčej hojněji napil, jakmile se druhý den ráno vzbudil, spěchal co nejrychleji do kostela a svléknuv nejlepší roucho, jaké na sobě měl, dal je kterémukoliv knězi nebo klerikovi, kterého tam našel, a padnův mu k nohám snažně ho prosil, aby se za něho zvlášť pobožně modlil ke Kristu Pánu, aby mu milostivě odpustil hřích minulé noci spáchaný.*“¹³⁶ Ve dne v noci neustával v modlitbách. Sám se podílel na výrobě mešního vína a hostie. Proto není podivu, že se chtěl stát mnichem v Římě i mučedníkem.¹³⁷

Svatý Václav je často charakterizován jako blahoslavený, „... *beránek bez poskvrny ...*“,¹³⁸ jeho ostatky jsou úctyhodné.¹³⁹

¹²⁹ Chaloupecký, 1942, s. 74, 80.

¹³⁰ Informace o opouštění soudů je zajímavá, neboť se může jednat o topoi milosrdenství. Jednak institut soudu v 10. století může být fikcí.

¹³¹ Tamtéž, s. 80, Ludvíkovský, 1978, s. 35.

¹³² Chaloupecký, 1942, s. 81.

¹³³ Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 72, 70. V *Minejní redakci První staroslověnské václavské legendy* je chyba v textu, neboť se uvádí, že kostel byl zasvěcen svatému Abrahámovi.

¹³⁴ Tamtéž, s. 118.

¹³⁵ Chaloupecký, 1942, s. 222, 81.

¹³⁶ Ludvíkovský, 1978, s. 57. Kosmas charakterizuje Soběslava I. jako abstinenta: „... *kníže s takovou mocí nikdy nesmočil v medovém víně, v tom zloději rozumu, pysky.*“ In: *Kosmova Kronika česká*, 1972, s. 207. Kristián mohl vystihnout realitu doby, kdy pijáctví u vládců nemuselo být něčím neobvyklým.

¹³⁷ Chaloupecký, 1942, s. 81.

¹³⁸ Tamtéž, s. 79, 75.

¹³⁹ Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 72.

Dle *Staroslovanských liturgických zpěvů a kánonu na svátek sv. Václava* byl Václav mužem moudrým. *Crescente fide* doplňuje jeho ctnosti o věrnost, pravdomluvnost a spravedlnost.¹⁴⁰

Václav se jako mladý nechal ovlivnit svými poddanými a na jejich popud vypudil svou matku do ciziny, takto je událost vyličeána v *První staroslověnské václavské legendě*.¹⁴¹ Ale podle *Kristiána* Václav vypudil svou matku Drahomíru, když „... *pojal vnuknutím Ducha svatého úmysl, matku svou, která byla příčinou veškeré zloby, z vlasti vypuditi, aby vyhnáním jejím a všech jejích bezbožných přívrženců byla utišena zuřivost rozbrojů a mír v církvi Kristově se vzmožil.*“¹⁴² Rozpomenul se však na desatero, svou matku nazpět přivedl a kál se ze svého činu. Na Václavův rozkaz byly přemístěny ostatky jeho báby Ludmily. Pochování Ludmiliných ostatků přineslo jisté potíže, ale moudrý Václav věděl, kde najde rady, a tak vyslal poselstvo k řezenskému biskupovi.¹⁴³

Kristiánova legenda dokonce naznačuje, že byl Václav ženatý: „... *výraz tváře měl vznešený, zachovával cudnou zdrženlivost, ačkoliv je to řídká ctnost u mužů ženatých ...*“.¹⁴⁴

4.1.1.2 Svatý Vít

I tento světec pocházel „... *z dobrého a velmi bohatého rodu ...*“ Od dětství konal „... *mnohé divy ...*“, léčil lidi: „... *mnohé slepce osvítil a nemocné uzdravil ...*“, „... *vzýval Pána a obracel duše nevěřících ...*“, staral se o chudé a vdovy. Svou pevnou víru prokazoval už v mládí. V pouhých sedmi letech obhajoval svou víru v Krista před svým pohanským otcem Hylasem a císařem. Ze své víry však po různých těžkých zkouškách neustoupil a prohlašoval se za Kristova služebníka. Víru dál šířil mezi lidem. „*Lidé pak mnozí přicházeli k nim. Neboť mnohé obrátil křtem, uče je přikázáním Kristovým.*“¹⁴⁵

¹⁴⁰ Chaloupecký, 1942, s. 76, s. 80.

¹⁴¹ Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 70.

¹⁴² Ludvíkovský, 1978, s. 47.

¹⁴³ Chaloupecký, 1942, s. 65.

¹⁴⁴ Ludvíkovský, 1978, s. 61.

¹⁴⁵ Chaloupecký, 1942, s. 88, 89, 91.

4.1.1.3 Svatý Prokop

Presvatý a blažený otec Prokop byl ctnostný muž, jenž „... *byl dokonale vzdělán ...*“ ve slovanském písmu od samotného biskupa Cyrila. Svým počestným a cudným životem se plně oddal víře. „*S plamenným zanícením svého srdce pohrdl totiž z lásky k Ježíši Kristovi marností tohoto ničemného světa, odřekl se domova, manželky, statků, příbuzných i přátel a zapřev se sám sobě, odvrátil se od lstného světa i jeho ubohé nádhery.*“¹⁴⁶ Bojoval proti neřestem i útokům hřešících duchovních. Proti pokušením se bránil modlitbami, bděním a postem. Svou plamennou láskou, pečlivostí, starostlivostí, pohostinností, bezúhonností a skromností působil na své posluchače a napravoval jejich mysl i vymítal z jejich duší d'ábla: „*Tehda blažený otec tomu člověku postiti se přikázav, poručil ho jednomu z bratří, aby se co nejhorlivěji věnoval modlitbě a zaklínání, sám se pak za něho přebedlivě trýznil posty a modlitbami. Když pak uběhl týden a svatý otec sám podle obyčeje nad ním ukončil vymítání, byl nečistý duch ihned spatřen, jak v podobě černého ptáčka vylétl z úst nešťastníkových a usedl na kostelní střeše.*“¹⁴⁷ Jako správný světec se „... *dále ujímal se chudých s takovým bohatstvím soucitu od boha vrozeným a staral se o ně s tak odhodlanou a radostnou starostlivou obětavostí jako kdyby tu zcela zřejmé byl sám Kristus. A tak jeho péči došli obživy všichni otrhanci a sirotci toho kraje.*“¹⁴⁸

Byl velice pokorný, „... *sám se však stal nejmenším mezi nejmenšími ...*“ a zdráhal se převzít post opata v klášteře, neboť se pokládal za muže nehodného a nezkušeného. Za jeho vedení nechyběla v klášteře hojnost, „... *přitom on sám se živil prací rukou svých ...*“.¹⁴⁹

V legendě je zdůrazňována především jeho pastýřská práce: „*Tento muž potom, zakotven jsa na pevném základě svých ctností a upevněn jsa trvalou předností své pokory i lásky, stal se pastýřem tak radostně vlídným a laskavě dobrotivým, že ho poddaní více milovali než se ho obávali; vytrvale jim udílel, hromadně i jednotlivě, spásná napomenutí a bohatá poučování, zpestřená příklady z minulosti.*“¹⁵⁰

Prokop předpověděl svou smrt i budoucnost sázavského kláštera.

¹⁴⁶ Chaloupecký, 1942, s. 172.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 174. Více NODL, Martin. *Tři studie o době Karla IV.* Praha: Argo, 2006, Historické myšlení, sv. 30. ISBN 80-720-3759-5, s. 107–140; SOMMER, Petr. *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve.* Praha: Vyšehrad, 2007, s. 146–147.

¹⁴⁸ Chaloupecký, 1942, s. 173.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 173.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 175. Motiv autoritativního vztahu poddaných vůči vysoce postaveným světským nebo duchovním autoritám je velmi zajímavý pro zkoumání sociální stratifikace tehdejší doby.

4.1.1.4 Svatý Vojtěch

Verše o utrpení svatého Vojtěcha, biskupa a mučedníka nám tohoto Slavníkovce představují s obvyklými atributy světce. Vojtěch byl syn výtečných rodičů:

*„Ten stál na straně víry, kde vzkvétala svatě a slavně
zbožnost čistá, vroucí a skutky neposkvrněná.
Byl to muž rozvážný, dobrý, vši úhony v životě prostý,
laskavý, smýšlením přímý, svým rodem nad jiné vzácný,
bohatý cenným zlatem, též stříbrem nadaný hojně,
věrný v bohatství svém a božího zákona přítel,
dbalý práva a pravdy a ctitel nebeské ctnosti,
mocný původem svým i vlastní vážností slavný,
bezpečná ubohých čáka a záštita chudého lidu,
zvláště však pro lidi soudem trestané laskavý asyl.
Tento blažený muž si šťastnou ženu vzal za choť,
která rodem a mravy i ctí mu podobna byla.“¹⁵¹*

Vojtěch byl mimořádný již po narození, kdy byl „... celý bílý jak sníh a od hlavy krásný až k patám.“ Svou výjimečnost prokázal, když se rychle naučil celému žaltáři. Ve škole se vyhýbal neřestem a „... nesdílel záměrů hříšných ...“,¹⁵² ve volném čase si nehrál se spolužáky, ale věnoval se modlitbám. Potají v noci navštěvoval nuzné a obdarovával je z prostředků od svých rodičů.¹⁵³

Po studiích přešel do služeb prvního pražského biskupa. Po smrti biskupa se stává Vojtěch druhým pražským biskupem. Jako biskup vládl poctivě, řádně dělil desátky a malou část, která mu zbyla k vlastním potřebě, rozdál chudákům. Spával na zemi bez podestlání, navštěvoval nemocné i odsouzené ve vězení a jakákoliv tělesná pokušení umrtvil modlitbami.¹⁵⁴ Lid usmířoval, neodsuzoval:

¹⁵¹ Chaloupecký, 1942, s. 186–187. Srov. v legendě *Nascitur purpureus flos* je Vojtěchův otec popisován takto: „... zřídka se modlil, ale domovem u něho bylo vládné milosrdenství, nedbal o cudnost ...“, „jelikož Vojtěchova matka se plně oddala modlení „... dala muži příležitost hřešit ne s jednou, ale s mnoha ženami.“ - NOVÝ, Rostislav a Jana ZACHOVÁ. *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*. Praha: Vyšehrad, 1987, s. 153.

¹⁵² Chaloupecký, 1942, s. 188, 189.

¹⁵³ Tamtéž, s. 189. Srov. *Nascitur purpureus flos*: „... když náhodou učitel vytáhl paty, strávil jednou celý den hrou, jak je vlastní a stálým myslím chlapců.“ Nový, Zachová, 1987, s. 155.

¹⁵⁴ Chaloupecký, 1942, s. 191–195. Srov. *Nascitur purpureus flos*, kde je zobrazen motiv konverze k bigotnímu uplatňování víry: „Zemřel biskup české země a černí duchové ho nezadržitelně nesli do pekel, jak prohlašoval zoufalým hlasem k těm, kdo stáli kolem. Vojtěch byl tehdy přítomen jako jeden z těch, kteří viděli jeho poslední chvíle a na vlastní uši slyšeli slova umírajícího. Jak sám později řekl opatovi v klášteře, z toho pohledu naň

*„Ve slovech šetrný byl a v zbožnosti vážný a přísný,
vládný k poddaným všem, leč k pyšným druhdy i tvrdý,
chytrý jak had, však stkvěl se i prostotou holubic bílých.
Jak toho žádala věc a okolnost, pokaždé jednal,
Dávaje celému světu svou osobou prospěšný příklad.“*

Stále se vzdělával, neboť „... pročítal četné knihy, v nichž svatý je obsažen zákon, rozmlouval o nich a radil, co zákon činiti káže.“ V klášteře, kam utekl od hříšného svého lidu, vykonával nejhörší úkony s radostí. Vojtěch je považován za „... vládného otce a mistra hodného lásky ...“, pevné vůle, milujícího pravdu, „... rozvážného soudce ...“, „... muže nejvyšší dokonalosti ...“, který „... svatými skutky předčil ostatní všechny, také však pokorným být se snažil a dosáhl toho ...“. Ani tváří v tvář smrti se nebál a ostatním dodával sílu. „Ach, co lepšího jest, co kdy kde sladšího bylo, nežli za vůdce Krista, tak velkého, dobrotivého ztratiti život a za to si získati věčný?“¹⁵⁵

Vojtěch je taky zmiňován v předmluvě *Kristiánovy legendy*, kde je vyzdvihována jeho moudrost a učenost.¹⁵⁶

4.1.1.5 Zhodnocení

V charakteristikách světců se objevují topoi¹⁵⁷ světectví, tj. vznešeného původu, výjimečnosti už od raného dětství, charitativní práce (starání se o chudé, vdovy, nemocné, sirotky atd.), šíření křesťanství, boje proti pohanství, nezlomnosti ve víře, která hraničí s asketismem, věštecké schopnosti, touhy stát se mnichem či mučedníkem. V nejstarších legendách o českých světcích je zdůrazňován motiv vzdělání, a to znalost latinského i slovanského písemnictví.¹⁵⁸ Atributem učenosti je kniha, Václav ji nosil a četl v ní. Vlastnosti světců jsou ustálené: spravedlnost, pokora, moudrost, ctnost, trpělivost.

padla veliká hrůza a přivedla ho na začátek spásy. Od té doby začal napravovat své způsoby, držet na uzdě touhy, vysoušet tělesné žádosti ohněm boží lásky.“ Nový, Zachová, 1987, s. 155–156.

¹⁵⁵ Chaloupecký, 1942, s. 217. Srov. *Nascitur purpureus flus*: „Ti, kdo byli při tom zápase, říkají, že bledý biskup nepronesl ani jediné slovo, ...“ Nový, Zachová, 1987, s. 177.

¹⁵⁶ Ludvíkovský, 1978, s. 11.

¹⁵⁷ Topoi jsou „klišé určená ke zcela všeobecnému literárnímu použití“. - CURTIUS, Ernst Robert. *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha: Triáda, 1998. ISBN 9788086138077, s. 82. Označení pro pevná klišé nebo myšlenková a výrazová schémata, společná celé kulturní oblasti a přecházející z antické literatury přes latinský středověk, renesanci a baroko až k současnosti. *Slovník literární teorie*, 1984, s. 387.

¹⁵⁸ Motiv slovanského vzdělání se objevuje pouze v *První staroslověnské václavské legendě*. Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 69.

U svatého Václava je topos milosrdenství zobrazen v souvislosti s vyhýbáním se soudů. Ve václavské hagiografii jsou náznaky historické reality: možný sklon Václava k alkoholu a manželský stav.

Legenda věnovaná svatému Vítovi nezdůrazňuje světcův jedinečný původ (otec pohan), ani Vítovo vzdělání, ale jeho výjimečnost. V pouhých sedmi letech dokáže bojovat za křesťanství i proti svému otci. Jako by byl Vít už osudově determinován ke křesťanství, neboť jeho vrstevníci důvěřují autoritě rodičů.

U svatého Prokopa je vyzdvížena jeho pohostinnost, manuální zručnost a autorita vůči ostatním mnichům i poddaným.

Charakteristika svatého Vojtěcha je v analyzované legendě šablonovitá, dokládá to srovnání s legendou *Nascitur purpureus flos*, která světce neidealizuje, ale prozrazuje i jeho nedostatky. *Bruno z Querfurtu* přirozeněji zařadí člověka do reálného života (zlobivé dítě či hříšný otec).

4.1.2 Charakteristiky duchovních

Jelikož hagiografie sloužila k duchovním a výchovným potřebám, vyskytují se v legendách nejrůznější příslušníci duchovní hierarchie – svatí, biskupové, kněží, opati či mniši, kteří mohou být také svým jednáním vzorem pro věřící.

Bratři Cyril a Metoděj jsou připomenuti pouze v Kristiánově legendě.¹⁵⁹ Dozvídáme se o jejich původu („... Cyril, rodem Řek ...“), latinském i řeckém vzdělání („... vzdělaný stejně v písemnictví latinském jako v samém řeckém ...“). Cyrilova chytrost je závislá na božské milosti („... s přispěním milosti boží také nové značky nebo písmeny vynalezl a Starý i Nový zákon a ještě jiné knihy přeložil z řečtiny a latiny do jazyka slovanského ...“),¹⁶⁰ není opomenuta jeho pokora i důvtip, se kterými vedl obranu slovanské liturgie.

U Metoděje jsou zdůrazněny organizační schopnosti: „... Metoděje, muže horlivé a všelikou svatostí ozdobené. A když mnoho snopů do stodoly Krista Pána shromáždil ...“.¹⁶¹

V legendách se objevuje řada světců, jejichž jména jsou uctívána, např. svatý Jimram, svatí anargyři¹⁶² Kosmas a Damián, svatý mučedník Vít, vítězný bojovník blahoslavený

¹⁵⁹ O jejich životě či charakteru se můžeme více dozvědět v legendách věnovaných těmto bratrům, např. *Život svatého Cyrila* či *Život svatého Metoděje*.

¹⁶⁰ Ludvíkovský, 1978, s. 13.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 15.

¹⁶² Anargyr – člověk léčící bez jakékoliv náhrady. Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 130–131.

mučedník Jiří či blahoslavený Kliment, papež a mučedník, který satanovi způsobil mnoho škod.¹⁶³

Žijící příslušníci duchovenstva jsou respektováni a jejich víra není zpochybněna, „... kněz ctihodného života jménem Kaich ...“;¹⁶⁴ „... zbožný kněz Pavel ...“,¹⁶⁵ který kněžně Ludmile věrně a oddaně sloužil a podporoval ji za života i po smrti, kdy dbal Václavových pokynů a pomáhal při přenesení Ludmiliných ostatků.¹⁶⁶ Jen kněz, jenž zavřel kostelní dveře Václavovi, je v *Kristiánově legendě* pojmenován jako „... jeden z těch, od nichž vyšla nepravost z Babylonu ...“¹⁶⁷

Nástupcem Prokopa byl jeho synovec Vít, „... který se vyznal ve věcech lidských i božských, nepřítel tohoto světa, proslule mravný, moudrostí přebdělý, ctihodný v tváři, vlídný v oslovení a smířlivě mírný ...“,¹⁶⁸ tedy důstojný následník svého strýce.

Ve vojtěšské legendě se objevuje mnich-pedagog, školní správce, vlídný Oktrik, jenž byl vzdělaný a dbal o knihovnu.¹⁶⁹

Vojtěch se na svých cestách setkal s několika opaty, např. ctný otec Nilus, jenž žil mravným životem a vzdělával své žáky. Starší opat Leon byl muž chytrý, důvtipný a nedůvěřivý. Než přijal Vojtěcha do kláštera, vyptával se ho, podrobil jej zkoušce, aby ho lépe poznal. Literární památka *Verše o utrpení svatého Vojtěcha, biskupa a mučedníka* se zmiňuje o kaplanovi Brunovi, který „... vynikal znalostí svatých věd i vznešenou krví, dobrý to muž a dokonalý snad od hlavy k patě, kdyby jen těkavé mládí mu v žilách nebylo vřelo.“¹⁷⁰

4.1.2.1 Zhodnocení

Duchovní příslušníci v hagiografiích potvrzují neposkvrněnost, uctivost a respekt křesťanských hodnostářů v době raného středověku. Jedinou výjimkou je kněz, který Václavovi zavřel dveře a nepomohl mu. Pokud se jedná o historicky věrnou informaci, byl kněz součástí knížecího spiknutí, což zcela neodpovídá atributům křesťanské čistoty.

¹⁶³ Ludvíkovský, 1978, s. 21.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 21.

¹⁶⁵ Chaloupecký, 1942, s. 62.

¹⁶⁶ Ludvíkovský, 1978, s. 49.

¹⁶⁷ Ludvíkovský, 1978, s. 73.

¹⁶⁸ Chaloupecký, 1942, s. 177.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 189.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 200, s. 208.

4.1.3 Charakteristika českých panovníků

Kristián připomíná prvního přemyslovského panovníka Přemysla Oráče. Zakladatel přemyslovské dynastie byl nositelem vlastností vhodných pro vládce „... *velmi prozíravého a důmyslného muže* ...“¹⁷¹

O prvním českém historicky doloženém panovníkovi se dozvídáme z většího počtu literárních památek. V legendě *Fuit* je připomínána jeho pohanská víra („... *jeden kníže, jménem Bořivoj, žijící i tehdy ještě v obyčejích pohanských* ...“)¹⁷² i křest, kterému se s manželkou na popud božího pokynu podvolili. Ve václavské legendě *Crescente fide* však dochází k posunu a kníže ze své vlastní vůle zavrhuje pohanství a je pokřtěn. „*Vévoda český jménem Bořivoj zavrhl podle vůle a pokynu božího ohavnou modloslužbu a byl pokřtěn i se svou družinou a s veškerým lidem svým.*“¹⁷³ V *Kristiánově legendě* se dozvídáme o mladistvé síle knížete a jeho laskavosti. Bořivojovy vynikající vlastnosti připomíná i Metoděj, upozorňuje však na jeho pohanství, neboť jako nevěřící musel při hostině dlít s nejnižší vrstvou na zemi. Díky tomuto rozhovoru se nechává Bořivoj se svými muži pokřtít. Bořivoj dostává svého slibu a šíří v Čechách křesťanství.¹⁷⁴ Ve slovanské *Proložní legendě o svaté Ludmile* je znovu připomenuto šíření křesťanství nejen Bořivojem, ale také jeho chotí Ludmilou.¹⁷⁵

Po Bořivojově smrti vládne jeho syn kníže Spytihněv, který pokračuje v šíření křesťanské víry. O jeho odevzdanosti Kristu hovoří legenda *Fuit. Crescente fide* o Spytihněvovi hovoří jako o ctihodném muži.¹⁷⁶ V *Kristiánově legendě* se však dozvídáme, že byl muž „... *dobré povahy a pověstí svatosti nadmíru skvící* ...“.¹⁷⁷

Vratislav, otec svatého Václava, je v *První staroslověnské legendě ve Vostokovově redakci* oslavován jako „... *kníže slávou veliký* ...“, v *Minejní redakci* je jen jinými slovy pojmenována jeho velikost: „...*veliký a slávou slovatný* ...“. Tento přídomek má prý oporu v uherských kronikách, podle kterých Vratislav vládl na Moravě a bojoval s Maďary. V maďarské legendě *Laurentia Montecassinského* je Vratislav opěvován jako kníže veliký a

¹⁷¹ Ludvíkovský, 1978, s. 19.

¹⁷² Chaloupecký, 1942, s. 60–61.

¹⁷³ Tamtéž, s. 79. Konverze ke křesťanství bývá v legendách zdůrazněna patrně právě proto, že je hyperbolizováno odhodlání šířitele křesťanství zavrhnout starou slovanskou modloslužbu. Výrazně je zdůrazněno u svaté Ludmily, svatého Václava. U svatého Vojtěcha se jednalo o jinou konverzi, o změnu od občas hřešícího křesťana k bigotnímu prosazení křesťanské víry.

¹⁷⁴ Ludvíkovský, 1978, s. 19.

¹⁷⁵ Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 273.

¹⁷⁶ Chaloupecký, 1942, s. 61, 79.

¹⁷⁷ Ludvíkovský, 1978, s. 27.

slávou poctěný.¹⁷⁸ *Crescente fide* popisuje Vratislava jako muže, jenž je „... velmi horlivý v náboženství křesťanském ...“, jak se u otce světce očekává. Moudrý kníže Vratislav poslal svého syna na Budeč, kde byl vzděláván.¹⁷⁹ *Oriente iam sole* dokonce označuje otce svatého Václava za „... nejkřesťanštějšího vévodu ...“.¹⁸⁰

Až na knížete Spytihněva, který vyhnal slovanské kněží ze Sázavského kláštera, jsou knížata Přemyslovců popsána v prokopské legendě kladně. „Zbožný“¹⁸¹ kníže Břetislav podporuje Prokopa a dosazuje ho do čela sázavského kláštera. „Kníže slavné paměti“, věrný služebník Kristův Vratislav, „... muž vážený a dobrotivý ...“¹⁸² povolává z vyhnanství opata Víta s jeho bratry.

4.1.3.1 Boleslav

Avšak Václavův bratr Boleslav není popsán jako ctnostný vládce. Ve *Vostokovově redakci* je připisováno Boleslavovo chování k d'áblu, který mladšího syna knížete Vratislava ovládal a řídil jeho činy. Proto po zavraždění Václava Bořivoj zpytuje své svědomí, obrací se k Bohu a nechává bratrovo tělo přenést do Prahy. „Zhřešil jsem a hřích svůj i nepravosti své já znám.“ *Minejní redakce První slovanské svatováclavské legendy* dokonce dokládá Boleslavův úmysl zabít i svou matku Drahomíru, která však nebyla jeho muži nalezena.¹⁸³

V *Kristiánově legendě* je Boleslav snadno ovlivnitelný. Nechal se obelstít radami zlých lidí, kteří těžce nesli zanechání pohanských zvyků. Václav se totiž sám chtěl vzdát vládnutí ve prospěch svého bratra a odejít do kláštera. Boleslav mohl vyčkat a stát se vládcem bez jakéhokoliv násilí.¹⁸⁴

Boleslav je *Kristiánem* připodobňován k biblické postavě: „... druhý Kain ...“, dále k „... neblahému katanovi ...“, ke „...zvrhlému bratrovrahu ...“ či k „... nejukrutnějšímu ze všech vrahů ...“, který je bojácny i lstivý. Nemá ani sílu zabít svého bratra jako opravdový muž, ale jako zbabělec nechává vraždit za sebe jiné. I tato literární památka neopomíná pozdější Boleslavovu lítost nad svým činem.¹⁸⁵

¹⁷⁸ Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 68, 115, 76.

¹⁷⁹ Ludvíkovský, 1978, s. 31.

¹⁸⁰ Chaloupecký, 1942, s. 220. Hyperbolizovaná svatost v této legendě je přímo úměrná mládí legendy. Mladší hagiografie výrazně opouští historické reálie a orientuje se na formulace odpovídající hagiografické tematice.

¹⁸¹ Chaloupecký, 1942, s. 176.

¹⁸² Tamtéž, s. 178, 176.

¹⁸³ Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 70–71, 73, 120.

¹⁸⁴ Ludvíkovský, 1978, s. 63–65.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 69, 71, 79. V legendách se často objevuje motiv „rozpomínání se“. Václav se v legendě *Fuit* „rozpomene“ na Ludmilu, totéž se přihodí Boleslavovi ve vztahu k zabitému bratrovi.

Oriente iam sole charakterizuje Boleslava jako „... *překrutného vévodu* ...“, který krutě bojoval proti křesťanské víře. V této legendě Boleslav nelituje svých hanebných činů a bratrovo tělo nechává přenést do Prahy, jen aby zázraky byly připisovány svatému Vítovi a jeho hrůzný zločin nebyl lidem připomínán.¹⁸⁶

Boleslavovo jednání je ospravedlňováno buď podlehnutím ďáblu či podlehnutím nátlaku Boleslavových rádců, protože vlastní bratr světce by přeci nemohl být tak ukrutný.

4.1.3.2 Zhodnocení

Čeští panovníci jsou zmiňováni v souvislosti s Václavovým původem: děd Bořivoj, který jako první historicky doložený přemyslovský panovník konvertoval ke křesťanství. Strýc Spytihněv i otec Vratislav jsou popisováni jako dobří panovníci, kteří šířili víru, bojovali proti pohanství či zakládali kostely.¹⁸⁷ V kontrastu ke ctnostnému chování Václava je Boleslav hyperbolizován jako „... *nejukrutnější ze všech vrahů* ...“. Boleslavova charakteristika může být zaujatá, aby byly vyzdviženy Václavovy ctnosti.

4.1.4 Charakteristika zahraničních panovníků

Ve václavské hagiografii je zmíněn nejjasnější francký a římský císař Jindřich.¹⁸⁸ Více se dozvídáme o pyšném a zpupném velkomoravském knížeti Svatoplukovi, jenž pohrdl Metodějovým kázáním a dovolil svému lidu sloužit Kristu i ďáblu. Svého strýce svrhl z trůnu, oslepil jej a připravil o život.¹⁸⁹

Panovníci v legendě o svatém Vítu jsou v kontrastu k ctnostnému světci. Chovají se bezbožně, hněvivě a zbrojí proti svatému Vítovi a jeho víře. Císař Dioklecián ho nechává mučit.¹⁹⁰

Ve vojtěšské legendě se objevuje císař Ota II. i jeho syn Ota III.. Ota II. je označován za velkého vznešeného krále. Ota III. je dokonce uznáván jako král králů a největší vladař z Otonů. Svou udatnost dokázal, když v jinošských letech táhl na Řím.¹⁹¹

¹⁸⁶ Chaloupecký, 1942, s. 230–231.

¹⁸⁷ Kníže Bořivoj založil kostel svatého Klimenta na Levém Hradci, Spytihněv kostel svatého Petra na Budči, Vratislav nechal postavit kostel svatého Jiří na Pražském hradě.

¹⁸⁸ Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 157.

¹⁸⁹ Ludvíkovský, 1978, s. 17.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 92–94.

¹⁹¹ Chaloupecký, 1942, s. 199, s. 207–208.

4.1.4.1 Zhodnocení

V legendách jsou výjimečně zmiňováni zahraniční panovníci. Pokud nepodporují křesťanství, jsou negativně vylíčení, např. Svatopluk, císař Dioklecián. Z hlediska zkoumání se jedná o nedůležitou oblast.

4.1.5 Charakteristika dalších postav v hagiografii

Václavovi sloužil věrný Podiven, který „... vroucí láskou a s jakou neporušitelnou věrností miloval svého pána ...“ Za života svého pána mu spolehlivě sloužil jako dobrotivý správce: „... téměř všechny domácí lidi až k posledním kuchařům tak vzdělal, že mezi dvořany nebylo téměř nikoho, aby nedovedl hymny žalmistů zpívati a psáti, nebo aby se nenaučil něčemu užitečnému pro církevní obřady.“¹⁹² Miloval lid a ten jej ctil jako svého otce. Dále byl štědrý (obdarovával nuzné), milosrdný, zbožný. Smrt jeho pána mu způsobila velikou bolest, a tak svou oddanost a věrnost prokázal pomstou: zavraždil původce spiknutí proti Václavovi.¹⁹³

Strojmír, jenž dočasně nahradil knížete Bořivoje a zapomněl svou rodnou řeč, je pojmenováván jako zrádný vetřelec.¹⁹⁴

Vrazi kněžny Ludmily jsou často označováni jako bezbožníci, synové nepravosti, násilníci, přeukrutní, krvaví katané, synové ďábla, násilní, zuřiví, drzí, vzteklí muži neznající smilování.¹⁹⁵ Česta a Tira, vrazi knížete Václava, jsou nazýváni jako ďáblovi spojenci.¹⁹⁶

Svatý Vít musel bojovat za svou víru dokonce i se svým otcem Hylasem, pohanem a nestoudníkem, který jednal spíše v zájmu svého vládce než svého syna. Jediným Vítovým důvěrníkem byl pěstoun Modest, „... starý a od rodu tichý ...“¹⁹⁷ muž, který ho podporoval ve víře a po jeho boku i skonal.

Vojtěch se přátelil s Vilíkem: „... tento všelikých věcí a záměrů rozvážný soudce, proslulý nadáním svým a proboštským úřadem vlivný, abych to řekl zkrátka, muž nejvyšší

¹⁹² Ludvíkovský, 1978, s. 87, 89.

¹⁹³ Tamtéž, s. 85–89.; Chaloupecký, 1942, s. 240–242.

¹⁹⁴ Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 23.

¹⁹⁵ Ludvíkovský, 1978, s. 35–41.; Chaloupecký, s. 163–165.

¹⁹⁶ Rogov, Bláhová, Konzal, 1976, s. 71.

¹⁹⁷ Chaloupecký, 1942, s. 88, 92.

dokonalosti ...“.¹⁹⁸ Biskupa Vojtěcha doprovázel věrný Gaudentius a zůstal s Vojtěchem v klášteře.

Za Vojtěchem se do klášteera vydává jeho výmluvný bratr Radla.¹⁹⁹

4.1.5.1 Zhodnocení

Světcům sloužili věrní přátelé, kteří se chovali neméně ctnostně jako jejich páni (Podiven, Modest, Vilík). Pomáhali světcům v charitativní činnosti a byli jim oddáni do konce svého života. Vrazi světců, nevěřící pohané či družiníci knížete, Tunna a Gommon, Česta a Tira, Tuža a Hněvsa, jsou tendenčně záporně zobrazeni, neboť zabili ctnostné věřící.

4.2 Mužská charakteristika v historiografii

Kronika zaznamenává dějinné události ve větším časovém úseku v chronologickém sledu, zpravidla bez ohledu na vnitřní a věcnou souvislost faktů.²⁰⁰ Autor nalézá historickou látku ve formě motivů, kterou sestaví na základě časové posloupnosti.²⁰¹

Lidé jsou součástí i tvůrci historie. Ve středověku jimi byli především muži – duchovní, panovníci či hrdinové. Charakteristika mužských osobností v historiografii může blíže specifikovat postavu než v legendách, neboť v hagiografických texty si nekladou za cíl důvěryhodně vylíčit osobu, ale zobrazit její křesťanskou výjimečnost. Autoři analyzovaných kronik byli příslušníky duchovenstva, můžeme tedy předpokládat sympatizování s církevními okruhy reprezentovanými biskupskou hodností, klášterní kapitulou, kláštery aj.

4.2.1 Charakteristika duchovních v Kosmově Kronice české

Kosmas mapuje vládu nejen světských panovníků, ale i vysokých duchovních hodnostářů. Neopomíná vylíčit podivuhodné duchovní postavy křesťanství.

Kosmas se zmiňuje o českých světcích. Nejprve o svatém Vojtěchovi, poté i o svatém Prokopovi. První zmínka o Vojtěchovi souvisí s jeho příchodem do Čech. Ze studií přichází

¹⁹⁸ Chaloupecký, 1942, s. 197.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 204.

²⁰⁰ *Slovník literární teorie*. Editor Štěpán Vlašín. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 191.

²⁰¹ *Slovník novější literární teorie: glosář pojmů*. Editor Richard Müller, Pavel Šidák. Praha: Academia, 2012. Literární řada, s. 446.

vysvěcen na podjáhna a nese s sebou knihy.²⁰² Sloužil pod biskupem Dětmarem, mužem „... *podivuhodné výmluvnosti a učenosti ...*“, po jeho smrti Vojtěch truchlí a ve dne i v noci se modlí za zesnulého. Ač se bránil, byl Boleslavem II. zvolen za pražského biskupa, neboť jeho urozenost, mravy a skutky se shodují s biskupskou důstojností. O Vojtěchově původu se dozvídáme v souvislosti se smrtí jeho otce Slavníka. „*Byl to muž tváře ve všem veselé, v svých úsudcích ducha bystrého, v hovorech vlídný, bohatý statky světskými i duchovními. V jeho domě se skvěla poctivost a upřímná láska, spravedlnost soudů a hojnost předáků. V jeho činech se jevila znalost práva, podpora chudých, útěch smutných, přijímání pocestných a ochrana vdov a sirotků.*“²⁰³

Pro biskupa Vojtěcha není důležité jeho postavení, opovrhuje světskou krásou a necítí se hoden tak těžkého břemene v podobě biskupství,²⁰⁴ proto od hříšného lidu jemu svěřenému raději odchází.

V této době přichází do Čech Strachkvas, kterému by Vojtěch svěřil pražské biskupství pro jeho důstojnost, učenost a svatost v chování. Později Kosmas tyto ctnosti připisované svatým Václavem popírá. „*Neboť byl tento biskup Strachkvas v šatě marnivý, v myslí nadutý, v činech rozptýlený, v očích těkavý, v řeči prázdný, v mravech pokrytec a ve všelikém bludu pastýř a ve všech zlých skutcích arcikněz nešlechovníků. Více se psát o Strachkvasu se stydím, biskupu lichém.*“²⁰⁵

Thegdad, třetí biskup, „*Byl důstojným nástupcem svatého biskupa Vojtěcha, tělem byl panenský, mravy zlatý, skutky zářivý, následuje stop svého předchůdce a stíhaje hanebnosti lidu sobě svěřeného, a když ne tělem, aspoň duchem zakusil mučednictví.*“ Čtvrtý biskup Ekdard neustupoval mocným, k lidu byl zase laskavý a skromný, „... *velmi výmluvný kazatel, štědrý dárce almužen čeledi Páně, v měření pšenice věrný správce ...*“. I pátý biskup „... *bílý a milostivý biskup Hyza ...*“ jednal ušlechtilě. Šebíř, šestý pražský biskup, byl horlivý v duchovních povinnostech i světských záležitostech: „... *protože nade všechny, co jich bylo na dvoře knížecím, vynikaje úslužností, konal svému pánu plnou a věrnou, a proto tím milejší službu. Neboť býval první při duchovních povinnostech a neméně horlivý v světských zaměstnáních, vždy býval knížeti nerozdílným druhem při lovech. Býval první při ruce při zabíjení divokého kance; uměl mu uříznouti ocas, očistiti jej a připravit.*“ Biskup Jaromír své

²⁰² Motiv knihy zdůrazňuje vzdělanost Vojtěcha, stejný motiv je použit také ve václavské hagiografii – kníže Václav nosil při sobě knihu.

²⁰³ Kosmova Kronika česká, 1972, s. 45, 46, 48.

²⁰⁴ Topos skromnosti a pokory u světce.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 52. Strachkvas bývá odborníky ztotožňován s legendistou Kristiánem. Mělo by se jednat o prvorozeného syna Boleslava I., tedy bratra knížete země Boleslava II. In: Třeštík, 1997, s. 465. Do družiny, která se vydala do Říma pro biskupa Vojtěcha, byl vybrán i výmluvný mnich Kristán, který „...*byl rodným bratrem knížete té země.*“ In: Nascitur purpureos flos, Nový, Zachová, 1987, s. 163.

úmysly a povahu vyjevil, když se jak bezbožník vrhl na svého bratra a zuřivě se s ním pral. Biskup Gebhart byl proslaven svými vědomostmi i svými charitativními činnostmi. Charakter osmého pražského biskupa Kosmy je popsán těmito vlastnostmi: pokora, prostota, trpělivost, milosrdnost, mírnost, klid, pochopení. Ale nebyli pouze biskupové ctnostní, existoval i „... *lžibiskup jménem Rotpert ...*“.²⁰⁶

Kosmas neopomíjí zmínit ani nižší církevní hodnostáře, např. kaplana Thegdaga, muže šlechtných skutků a dobrých mravů, „... *v svobodných uměních obzvláště vzdělaný, rodem ze Saska, jazykem slovanského dokonale znalý ...*“. Kaplan Marek pocházející z německého starobylého rodu proslul svou moudrostí a znalostí církevních zákonů, působil na ostatní kanovníky, vzdělával je, staral se o ně a měnil je k lepšímu. Německý kněz Hagen, byl znalec filosofie a učeň „... *Ciceronovy výmluvnosti ...*“, u kněze Petra Kosmas oceňuje jeho chytrost a znalosti cizích jazyků (latinský a německý jazyk). Kaplan Heřman udržel v tajnosti tajemství, spolehlivě jednal, byl „... *cudný, strážlivý, pokorný a skromný, žádný násilník, žádný ctižádostivec, žádný hrdopýšek, a co je první ctností u duchovního, obzvláště učený ...*“. Biskup Heřman v cizích lidech vzbuzoval respekt, ale zajímavá je Kosmova zmínka, která vypovídá o možné cenzuře: „*Ač mezi jeho dobrými skutky vynikají ještě velmi mnohé jiné, které by stály za zmínku, přece je opomíjíme bez dotčení, kvůli lidem nynější doby, kteří, ač nečiní sami nic dobrého, věřiti v dobré skutky jiných, slyšíce o nich, se zpěčují.*“²⁰⁷

O askezi a vážnosti celibátu duchovních vypráví příběh o neznámém knězi, který hříšnou tělesnou touhu zkontroloval kopřivami.

Benedikta, Matouše, Jana, Izáka, Kristina a Barnabáše přirovnává Kosmas „... *k pěti přístřeším rybníka bravného nebo k pěti moudrým pannám majícím dostatek oleje milosrdenství ...*“ pro jejich ctnou zdrženlivost a přísný asketismus. Jejich pokrmem byla zelenina, kterou si vypěstovali, chléb jedli jen zřídka, čistou vodu pili střídavě, „...*masité jídlo jim bylo ohavností a pohlédnutí na ženu prokletím ...*“, spávali na tvrdém lůžku, bděli celou noc, „... *nikdy nemluvili mezi sebou, leč jen na přicházejícího hosta ...*“ a vzájemně se mrskali podle slov: „*Hřešíš, chceš-li mne šetřit, a biješ-li, nijak mne nešetř!*“ O jejich asketickém životě se dozvěděl i kníže Měšek a obdaroval je penězi. Pro mnichy byl majetek jen osídlem smrti a tak jej knížeti vrátili. O jejich bohatství se dozvěděli zloději, a jelikož poklad nenašli, zabili je.²⁰⁸

²⁰⁶ Kosmova Kronika česká, 1972, s. 68, 70, 71, 128, 129, 139.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 53, 108, 109, 111, 112, 151, 192.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 65, 208, 209.

4.2.2 Charakteristika duchovních v Kosmových pokračovatelích

Kronika Mnicha sázavského přednostně připomíná osobnosti spjaté se Sázavským klášteřem, nejsou však opomíjeni i další církevní hodnostáři.

Opat Silvestr nevzbuzoval u lidí bázeň, ale lásku díky své přívětivosti, pokoře, lásce k bližnímu, přátelstvím a srdečností. Svým bratrům vštěpoval kázeň a chudobu, neboť mnich má být spokojen, když má zajištěno živobytí a oděv. Vystavěl některé kostely, jiné zkrášlil. Nelpěl na Čechách, ale odvážil se putovat do Jeruzaléma spolu s pražským biskupem Janem. Právě po biskupu Janovi nastupuje na post pražského biskupa sázavský opat Silvestr, „... *muž v pravdě Izraelitský* ...“, který si však uvědomil, že na správu biskupství nestačí a vrátil se zpět do Sázavského klášteře. O Silvestrovi se zřejmě šířily nelichotivé zprávy, na které legát apoštolské stolice Guido reagoval odvoláním Silvestra. Silvestr je však olomouckým biskupem Jindřichem dosazen na svou pozici. Jeho neobliba u ostatních lidí mohla být spojená s jeho odsuzováním hostin, neboť byl stoupencem prostého pokrmu.²⁰⁹ Po smrti Silvestra nastoupil do čela klášteře Božata. Mnich se po 30 letech pobytu v klášteře neorientoval ve světském světě a tak ze své funkce odstoupil.²¹⁰

Mnich sázavský neopomijí zmínit pražské ani moravské biskupy a nechová k nim zášť, např. desátý pražský biskup Menhart je vylíčen jako „... *pravý milovník mnichů a duchovních, zbožný těšitel chudých a poutníků* ...“.²¹¹ Olomoucký biskup Jan zemřel sice mlád, ale jeho chování bylo ušlechtilé: „*On byl vždy, co mu síly stačily, neohroženým bojovníkem v obraně spravedlnosti a za stav i čest svaté církve Boží, nepovolný k neposlušným, povolný, ochotný a přívětivý k těm, kdož milují Boha. Od toho času, co dosáhl biskupské infule, zachovával v srdci, v oděvu i v řeči obzvláštní pokorou, takže se často ostýchal přijímati úctu i od nižších osob, říká, že mu nepřísluší vyžadovati čest od lidí, neboť je stvořen z téže hlíny.*“ Biskup Gothard proslul svými divy nejen v Čechách, ale i v cizině. Dvacátý čtvrtý pražský biskup Jan byl vážený. U neznámých sice vzbuzoval strach, ale ti, již ho znali, věděli, že je vlídný, pohostinný, spravedlivý, mravný, ušlechtilý, pravdomluvný. Pražský probošt Tobiáš pocházející z urozeného stolu byl zvolen pražským biskupem, ač se zdráhal. Nezdráhal se však pohostit nejen duchovní z Prahy či z Čech, ale

²⁰⁹ *Pokračovatelé Kosmovi*, 1974, s. 16, 17, 19, 20, 27.

²¹⁰ Tamtéž, s. 27.

²¹¹ Topos související s činností biskupa, který měl dbát o rozšiřování křesťanství. Tamtéž, 1974, s. 16–17.

také ze zahraničí. Zločinům čelil svou opatrností a prozřetelností. Nejvíce podporoval pražský kostel, jemuž věnoval mnoho darů.²¹²

Bero, opat postoloprstský, „... *přítel dobrovolné chudoby ...*“, obětoval svou druhou polovinu života ve jménu Krista. U opata Fridricha je oceňována jeho bystrost, upřímnost a vlídnost. Želivský opat Regnard zveleboval své opatství, ale po roce vedení jej někteří začali u biskupa očerňovat, a tak byl ctihodný opat zbaven hodnosti a vypuzen z kláštera. O tomto odvolání spekuluje Mnich sázavský. Po 14 letech se Regnard navrátil a v kronice je vyličen v nejlepšímu obraze. Nebál se mluvit pravdu, dbal o svůj sbor a vedl jej v lásce, nikoliv ve strachu. „*Také k hrubým pracím nebylo nad něj muže ochotnějšího, čilejšího, účinnějšího; dovedl malovat a vyřezávat jakékoli obrazy ze dřeva, z kosti nebo z rozličných druhů kovů, také nebyl neznalý v umění kovářském, jakož i ve všem díle, které se dělává ze skla.*“²¹³

Ustanoveními prvního strahovského opata Gezi se řídil klášter i po jeho smrti, opat byl muž „... *vší ctnosti a pilnosti, opatrný správce jak v duchovních, tak světských věcech, velký horlivel kázně ...*“ Opat Gotšalk, jeden z nejpřednějších opatů a kanovníků, vynikající kazatel, jednal s lidmi velice pokorně.²¹⁴

Ve spisech se nezapomíná ani na české světce, svatý Václav, Vojtěch i Prokop, ti jsou popisováni se svými ctnostmi a jako ochranitelé Čech.²¹⁵

Osobnost pražského děkana Víta je zevrubně vyličená. Vzdělával lid v křesťanské víře: „... *osvětloval lidské mysli jako svítelnice svítíc ...*“, na jeho kázání, kde uplatnil dar slova i duch moudrosti, docházeli chudí i bohatí. Sestavil lekcionář a nechal sepsat mnoho knih. Zrenovoval, rozšířil či vybudoval nové kostely, podporoval žáky a nezapomněl ani na své příbuzné. Dohlížel na chod kapituly, podílel se na jejím chodu, a když bylo nutno, zastoupil jiné. Nesoudil lid, raději lidem domlouval, pokud bylo zapotřebí, pokáral hříšníka i ostřejšími slovy. Jeho jméno bylo známé po celých Čechách.²¹⁶

4.2.2.1 Zhodnocení

Kosmas charakterizuje svatého Vojtěcha hagiografickým stylem. Neopomíná Vojtěchova otce, který byl nejen spravedlivý, ale i veselý (možná tato informace lehce

²¹² *Pokračovatelé Kosmovi*, 1974, s. 24, 51, 151, 153, 170, 171, 184.

²¹³ Tamtéž, s. 23, 31.

²¹⁴ Tamtéž, s. 78, 90.

²¹⁵ Tamtéž, s. 129.

²¹⁶ Tamtéž, s. 134 – 142.

naznačuje Slavníkovu nevěrnost a záletnictví)²¹⁷ a zdůrazňuje Vojtěchovo vzdělání motivem přinesení knih ze zahraničních studií.

Kosmas přisuzuje každému biskupovi typickou vlastnost, např. výmluvný i učený biskup Dětmar, panenský, mravný, bojující proti hříšnosti Čechů biskup Thegdad, neústupný, laskavý, skromný a výmluvný kazatel Ekart, lžibiskup Rotpert. Kosmas oceňuje vzdělanost, znalost cizích jazyků, řečnické schopnosti i diskrétnost duchovních.

Pokračovatelé Kosmovi charakterizují méně církevních hodnostářů, ale některým přepisují neobvyklé vlastnosti: neohrožený biskup Jan, biskup Gothart proslul svými činy i ve světě, opat Regnard byl pověstný manuální zručností, opat Geza dbal o kázeň v klášteře, opat Vít vyučoval světský lid a o vzdělanost se staral i přepisem knih.

4.2.3 Charakteristika českých panovníků v Kosmově Kronice české

Kosmas vypráví svou kroniku od nejstarších dob čerpaje z vyprávění starců, proto mohou být charakteristiky bájných osob zavádějící. K praotci Krokovi, který byl muž „... dokonalý, bohatý statky pozemskými a v svých úsudcích rozvážný a důmyslný ...“, se sbíhali pro radu lidé z celého okolí. Jeho nejmladší dcera Libuše za svého manžela pojala Přemysla, moudrého a vlídného muže, jenž nezapomněl na svůj nízký stav (jako důkaz nízkého původu přináší na hrad své stěevíce). Přemysl vládl pevně, „... upoutal tento bezuzdný kmen, nezkracený lid mocí zkrotil a uvedl v poddanství ...“.²¹⁸

Následující nekřesťanské vládce (Nezamysla, Mnatu, Vojena, Vnislava, Křesomysla, Neklana a Hostivíta) by Kosmas raději opomenul, neboť se oddávali obžerství a zahálce. Byli nevzdělaní a svým chováním se podobali dobytku.²¹⁹

Kníže Lučanů Vlastislav, „... muž bojovný, v boji statečný a v svých záměrech nadmíru lstivý ...“, domýšlivý a pyšný, „... velký ukrutník v srdci ...“, často bojoval proti Čechům, plnil zem vražděním, pálením i loupením. Bojoval proti knížeti Neklanovi, jenž neoplýval hrdinskými ctnosti, ale zbaběle utekl z boje a nechal bojovat za sebe jiné. Neklanovo vojsko vyhrálo nad pyšným Vlastislavem, Neklan se však nechoval ukrutně a pomstychtivě. Vlastislavova syna nezabil, ale svěřil jej do výchovy Durynkovi. Svou počestnost dokázal také tím, že odsoudil vraždu Vlastislavova syna a Durynka potrestal.

²¹⁷ Viz Nový, Zachová, 1987, s. 153.

²¹⁸ *Kosmova Kronika česká*, 1972, s. 14., 20, 23.

²¹⁹ Tamtéž, s. 25, 26, 29, 30, 33.

Kosmas jen okrajově zmiňuje „... *bohu i lidem milého ...*“ svatého Václava a knížete Boleslava I., druhého Kaina, nehodného „... *slouti rodným bratrem muže svatého ...*“. I když se Boleslav kaje ze svých prohřešků a jako odškodnění za svůj těžký hřích zaslíbil Kristu syna Strachkvase, považovaného Kosmou za „... *výtečné dítě ...*“,²²⁰ je jeho čin přesto odsouzen. Zajímavá jsou Kosmova přirovnání Boleslava k historickým osobnostem: „... *ten člověk bezbožný a násilný, krutější než Herodes, surovější než Nero, převyšující Decia nelidskostí zločinů, Diokleciána krvelačností, čímž si získal příjmení „Boleslav Ukrutný“.*“²²¹

Avšak syn Boleslava I. je v kronice vychválen. Je podivuhodné, že „... *syn otci velmi nepodobný dobrými mravy a duchovním obcováním ...*“ je zrozen jako „... *hrozen z ostružin, růže z trní, ušlechtilý fik z bodláčí, tak věru z bratrovraha vzejde ctitel Kristů, z vlka beránek, z násilníka muž dobrotivý, z bezbožného Boleslava zplozen byl kníže Boleslav Druhý, však zbožnou povahou první.*“ Takto umělecky je připodobněn syn Boleslava I., dokonce se skví atributy světce: „... *muž nejkřesťanštější, věřící v obecnou církev, otec, sirotků, ochránce vdov, utěšitel zarmoucených, milostivých přijímatel duchovních a poutníků, kostelů Božích obzvláštní zakladatel.*“ Nejvýtečnější kníže vládl spravedlivě, horlivě podporoval křesťanské náboženství a nikdo jej nemohl penězi podplatit. Miloval boj („... *největším bohatstvím mu byla válečná výzbroj ...*“), ve válkách vyhrával a rozšířil knížectví. Se svou manželkou zplodil nadané syny a sám určil svého nástupce – syna Jaromíra.²²²

Oldřich, jeden ze synů Boleslava II., ovlivněn svými přáteli nechal oslepit svého bratra Jaromíra. Po smrti knížete nad tělem Oldřicha „... *spravedlivý muž, kníže Jaromír ...*“ odpouští svému bratrovi a vzdává se svého nároku na knížecí stolec kvůli svému handicapu - nevidomosti.²²³

Oldřich měl za syna „...*neobyčejně sličného ...*“ Břetislava obdařeného silou a moudrostí, bystrým úsudkem, jenž „...*kráčel od ctnosti ke ctnosti ...*“. V neštěstí se choval statečně a ve štěstí jednal s rozumnou mírností, „... *byl štedrým dárcem almužen ...*“ a „... *milostivým příznivcem kostelů nebo vdov ...*“.²²⁴ Svou odvahu, statečnost i hrdost projevil při únosu své budoucí chotě Jitky, kdy svým neohroženým činem předčil i pastýře z Ilia. V kronice je vláda Břetislava opěvována, překonala Břetislavovy předky: „... *slavný Břetislav kníže, jenž zazářil vrcholem ctností, národa českého perla a zářivá hvězda svých otců.*“ Břetislav je přirovnáván k antickým i biblickým postavám: Achillovi, Tydeovci, Gedeonovi,

²²⁰ *Kosmova Kronika česká*, 1972, s. 34, 35, 36.

²²¹ Tamtéž, s. 37–38. Kosmovo připodobňování k biblickým i k antickým postavám potvrzuje vliv vzdělání na tvorbu. Znalost antické literatury mohl získat na studiích v Lutychu.

²²² Tamtéž, s. 41, 54, 57.

²²³ Tamtéž, s. 60, 72–73.

²²⁴ Tamtéž, s. 68 – 96.

Samsonovi, dokonce svou moudrostí předčil i Šalamouna. Se svou chotí Jitkou zplodil pět synů, Spytihněva, Vratislava, Konráda, Jaromíra a Otu, všichni mládenci byli „... *spanilí a nad jiné vynikali jako hory thesalské, byli nadáni obzvláštní moudrostí, v poctivosti neměli sobě rovných, v chování byli příjemní, k chybučím smířliví a ve všech počestných přednostech chvály hodní.*“ Na smrtelném loži jmenuje svého syna Spytihněv II. za knížete.²²⁵

Spytihněv II. byl prozíravý, slavný, vznešený, proslulý ve zbrani. Kosmas neopomíjí zmínit ani jeho duchovní ctnosti: „... *trávě postní čas pokaždé v domě mnichů nebo kanovníků, rozdával almužny, účastnil se pilně služeb božích, trval v bdění a na modlitbách, a to tak, že před jitřním zpíváním přeřikal celý žalm, rozpínaje při tom ruce nebo poklekávaje.*“²²⁶ Proto měl přízvisko otec duchovní a ochránce vdov. Kosmas zdůrazňuje Spytihněvovo vyhnání německého obyvatelstva a čin označuje za veliký, podivuhodný a pamětihodný.

Nesmlouvavý Vratislav, Spytihněvův bratr, nechává vysvětit bratra Jaromíra proti jeho vůli. Ke svým rodným bratrům, Jaromírovi, Otu a Konrádovi, se choval ctižádostivě, lstivě, povýšeně. Bratři však spolu byli semknuti: „... *pokud byli živi, tak byli jedné mysli, že je král nemohl žádnými úskoky od sebe odtrhnout, a jako prý se lev bál tří býčků, když stáli, srazivše rohy dohromady, tak se král nikdy neodvážil napadnout své bratry.*“²²⁷

Břetislav II. byl rozumem vyspělý, „... *knížetem váženým, vůdcem v poli oblíbeným a bojovníkem ve zbrani nepřemožitelným* ...“, věřící i horlivě bojující proti pohanství.²²⁸

Kníže Bořivoj, muž až příliš „... *dobrý a prostý, a slepě věře lžím* ...“, jednal vždy s čistou myslí a snášel mnohé křivdy. Bořivoj zápasil o knížecí trůn se lstivým, hněvivým a krvelačným Svatoplukem, který nebyl tak ctnostný, neboť po příchodu do Prahy „... *ihned oloupil posvátné chrámy, sebral ženské šperky a vše, co jen se v Čechách třpytilo zlatem a stříbrem, oškrabal, ale stěží sehnal jen sedm tisíc hřiven stříbra* ...“²²⁹

Podivuhodná je Kosmova poznámka, která svědčí o autorových obavách: „*O jeho ctnostech a slávě uznávám za vhodné prozatím pomlčeti, dokud dlí na tomto světě, abychom si neutržili výtku pochlebenství nebo, kdybychom méně psali o jeho chválách, neupadli v obvinění, že mu jich ubíráme.*“²³⁰

²²⁵ Kosmova Kronika česká., 1972, s. 68, 68–96, 69, 95, 77.

²²⁶ Tamtéž, s. 100–101.

²²⁷ Tamtéž, s. 130.

²²⁸ Tamtéž, s. 143.

²²⁹ Tamtéž, s. 162, 165, 197.

²³⁰ Tamtéž, s. 174

Kníže Vladislav I., „... muž přeslavný a ctihodný...“, se netoužil pomstít svému bratranci Otovi, vyžadoval podřízení vůči svému majestátu. Avšak když rozpoznal lest, nebyl mírný, dokázal se rozhněvat a bránit se.²³¹

4.2.4 Charakteristika českých panovníků v Kosmových pokračovatelích

Povýšení knížete Soběslava I. na knížecí stolec bylo dle Mnicha sázavského přijato s všeobecnou radostí, i když kníže Ota usiloval o sesazení Soběslava I. Soběslav I. se spoléhal na boží milosrdenství, „... navštěvoval všechny chrámy a vzýval Boha o pomoc a ochranu v svých protivenstvích ...“. Kníže chytře a výmluvně obhájil před císařem své zvolení a prozíravě nechal své protivníky veřejně popravit.²³²

Je zmíněn moravský panovník kníže Václav, otec „... všeho křesťanství a milovník duchovních.“²³³

Mnich sázavský se omlouvá za svou chválu, „... nikdo ať se nemrzí pro ta slova ...“, ale kníže Spytihněv II. byl muž souhrnem všech ušlechtilých ctností a vypisuje všechny jeho skutky jak u světce: „*Neboť klesl zlatý štít církve Boží, otec duchovních, matka sirotků, upřímný utěšitel zarmoucených, nejpilnější stopovatel veškeré počestnosti a dobroty, který miloval ctnost a ošklivil si nepravost, na jehož soudě milosrdenství a pravda vždy dosáhly vrcholu vítězství.*“²³⁴

Kníže Vladislav II. vyjednal mír na císařovu prosbu, císaři byl věrný a oddaný. Císař oceňuje jeho statečnost a ke všeobecné radosti Čechů ho jmenuje králem. Lidé využívali Vladislavových diplomatických schopností.

Soběslav I. obnovil vyšehradský kostel, který nechal postavit jeho otec král Vratislav II. Pomáhal ostatním panovníkům: svého syna Václava poslal do Uher na pomoc králi Štěpánovi v boji proti Řekům. Soběslav I. je připodobňován k moudrému Šalamounovi a vychvalován: „... význačný jak mohutností duševní, tak silou tělesnou ...“. Císař svého kmotřence Soběslava I. pokládal ho za nejoddanějšího a nejvěrnějšího přívržence.²³⁵

Autor Soběslava I. opěvuje: po jeho smrti Čechy ztratili ochránce a otce, který byl ochotný zemřít za svobodu a čest svých poddaných. Statečný kníže byl štedrý, horlivě a pilně se staral o chudé, pečoval nejen o Čechy, ale také o Moravu a Srbsko, radil i panonskému

²³¹ *Kosmova Kronika česká.*, 1972, s. 180–182, 200.

²³² *Pokračovatelé Kosmovi*, 1974, s. 12, 14.

²³³ Tamtéž, s. 14.

²³⁴ Tamtéž, s. 23.

²³⁵ Tamtéž, s. 41, 45, 53, 60.

králi, pomohl císaři Lotarovi a králi Konrádovi podrobit Sasy a Bavorsy a dbal i o vyšehradský chrám.²³⁶

Zakladatel strahovského kláštera je pokládán za statečného a slavného rytíře. Skutky moravského knížete Konráda jsou chvályhodné.²³⁷

4.2.4.1 Zhodnocení

Kosmas, tak jako u duchovních hodnostářů, zmíněným panovníkům přisuzuje příznačný atribut, který nejlépe vystihuje charakter jejich osobnosti. Panovníky připodobňuje k antickým či biblickým postavám (*Kain, Hrodes, Dioklecián, Achilles, Samson* atd.), oceňuje spravedlivost, nepodplatitelnost, statečnost, moudrost.

Pokračovatelé Kosmovi hodnotí panovníky vzhledem k jejich aktivitě v duchovní sféře, Spytihněv, otec duchovní, Přemysl Otakar II. laskavý věřící. Dozvídáme se i o preferované samotě Václav I., který byl nedůvěřivý vůči ostatním. Nejpodrobněji je přiblížen kníže Soběslav I. Kanovníkem vyšehradským, kterému je dílo tohoto autora věnováno.

4.2.5 Charakteristika zahraničních panovníků v Kosmově Kronice české

Za nejkřesťanštějšího císaře je pokládán Ota, syn císaře Jindřicha.²³⁸ Boleslav II. oslavuje císaře takto: „*Nejslavnějšímu císaři a největšímu ctiteli křesťanského náboženství!*“²³⁹ Dále je popisován Ota II. jako „... *milovník pokoje, ctitel spravedlnosti, nad nejslavnějšího otce svého Otu I. ještě slavnější, vítěz ve všech bitvách nejvítěznější.*“ Ota III. byl v duchovních i světských věcech rozvázný.²⁴⁰

Polský kníže Měšek byl lstivý.²⁴¹ Císař Jindřich V. dbal o šíření křesťanství: založil biskupství, nechal postavit a vyzdobit mnoho kostelů. Císař docházel za ctnostným poustevníkem a na jeho cestu do Jeruzaléma mu odevzdal zlatý kalich na tělo a krev Páně. V Bulharsku se mnich setkává s poustevníkem, od kterého se dovídá, že císař Jindřich zemřel.

²³⁶ *Pokračovatelé Kosmovi*, 1974, s. 67–71.

²³⁷ Tamtéž, s. 82, s. 91.

²³⁸ Zde se zřejmě dopustil Kosmas chyby, neboť Boleslav II. oslavuje Otu II., tedy syna Oty I. a ne Jindřicha.

²³⁹ Oslovení je použito jako zdvořilostní fráze v prosebném dopise.

²⁴⁰ *Kosmova Kronika česká*, 1972, s. 45, 47, 53.

²⁴¹ Tamtéž, s. 56. Kosmas podle názorů odborníků zcela zamlčel Boleslava Chrabrého. Patrně z důvodu osobních antipatií nazývá Boleslava Chrabrého Měškem. Tamtéž, s. 259.

Dle poustevníkovy zjevení byl o císařovu duši sveden boj mezi zlými duchy a svatým Jiřím a Pannou Marií. Zlé skutky však převážily dary, které věnoval císař církvi.²⁴²

V Sasku panoval neobyčejně schopný a důmyslný vévoda Ekkard, který holdoval válečnictví, i když nikdy nedosáhl úspěchu.²⁴³

Maďarský král Ondřej pohostinně přijal knížete Vratislava na jeho útěku a čestně se o něj staral.²⁴⁴

Kosmas vypráví i úsměvnou historii o vévodovi Velfovi a panně Matyldě, kdy Velf obhazuje své „... *studené přirození* ...“ Matyldinou neschopností. Nechce přiznat svou indispozici a pohaněn utíká nazpět domů. A jak dodává Kosmas: „*To stačí, že jsem stručně pověděl – a kéž bych to ani nebyl věděl!*“²⁴⁵

Východní markrabí Leopold v naduté pýše pohrdal prosbami knížete Konráda.²⁴⁶

Římský císař Jindřich III. je pojmenováván jako rozmnožitel říše. Na nejuvýtečnějšího císaře Jindřich V. se mohl kníže Svatopluk spolehnout, neboť císař dodržel jemu daný slib.²⁴⁷

4.2.6 Charakteristika cizinců v Kosmových pokračovatelích

Římský císař Lotar byl „... *byl dobrotivý utěšitel chudých a poutníků* ...“²⁴⁸ Jeho jmenovec saský král Lotar táhl se svým vojskem „... *velikou pýchou a lakotou po penězích, též zlobou a ničemností* ...“²⁴⁹

Král Fridrich I. Barbarossa díky své rytířské udatnosti „... *počal šťastně vésti kormidla celého světa.*“²⁵⁰

Uherský král Štěpán předstihl svou ukrutností, vraždami nevinných věřících své předky.²⁵¹

²⁴² *Kosmova Kronika česká*, 1972, s. 60, 63–64.

²⁴³ Tamtéž, s. 93.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 98.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 116.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 118.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 120, 137, 173.

²⁴⁸ Topos charitativní činnosti. V tomto případě můžeme hovořit o poslání panovníka pomáhat potřebným. Odráží se zde institut panovnické moci v raném středověku. Král se jeví jako ten, který živí, obléká, ochraňuje a vede svůj lid.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 19, 39.

²⁵⁰ *Pokračovatelé Kosmovi*, 1974, s. 78.

²⁵¹ Tamtéž, s. 120.

4.2.6.1 Zhodnocení

Kosmas pochvalně zobrazuje panovníky spjaté s církví, např. císaře Otu II. i Otu III. či Jindřicha II., kterého zachrání před peklem církevní zásluhy. Otázkou zůstává, zda Kosmas zachytil historickou realitu či své intimní názory. Tendenční zobrazení se snahou hyperbolizovat zásluhy těch, kteří se zasloužili o víru, může souviset s Kosmovým postavením duchovního hodnostáře.

Pokračovatelé Kosmovi líčí cizí panovníky i jako ukrutné a lakomé, toužící po slávě.

4.2.7 Charakteristika ostatních mužů v Kosmově Kronice české

V lucké válce bojoval udatný, neohrožený neústupný Tyr, který byl po knížeti druhý nejmocnější.²⁵²

Kochan z rodu Vršovců je považován kvůli svým činům za zlosyna a člověka „... ze všech zlých lidí nejhorších ...“, „... zlé mysli a zlého ducha ...“. Zrádce Mutina z téhož rodu, „...syn nepravosti a hlava veškeré bezbožnosti ...“ nebránil svěřenou českou zem a za svou zradu byl Mutina i jeho rod knížetem Svatoplukem povražděn.²⁵³

Přítel knížete „... vši chvály hodný ...“ Hovora byl za své zásluhy odměněn hodností lovčího a svému rodu dopomohl mezi urozené a svobodné. Správce hradu Mstiš dokázal ovládat své emoce, byl to „... muž veliké odvahy a ještě větší výmluvnosti a nemenší prozíravosti ...“.²⁵⁴

Výmluvní Kojata a Smil, „... v jehož ústech jest med a v srdci jed ...“²⁵⁵ utekli před trestem knížete. Vrah Lork, „...sluha satanův, bezbožný lotr ...“ po útoku na knížete prchá a umírá svou vinou. Děťříšek je vypodobněn jako „... podnět zlého a podpalovač zločinu“. Vacek díky své neopatrnosti a nevinnosti byl zabit, jiný Vacek, přezdívaný „... tichý ...“, byl oslepen.²⁵⁶

²⁵² Kosmova Kronika česká, 1972, s. 29.

²⁵³ Tamtéž, s. 57, 167, 168.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 58, 102.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 107. Topos medu a jedu se vyskytuje i na s. 118, kdy Ota II. Olomoucký, bratr Vladislava I., promlouvá: „Přátelé lživých úst jest možná přirovnat k včele: od úst kane jí med, avšak ostnem zadečku bodá.“ Topos odkazuje k lstivosti či prohanosti.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 155, 177, 186.

Služebník biskupa Gebharta Kombold prokázal svou věrnost biskupovi, když prozřetelně a chytře vyzvěděl na cizinci, za jakým účelem přijel a zmařil jeho poselství pro Gebharda.²⁵⁷

I obyčejní poddaní mohli zářit „... světlem ctností ...“ a být pokládáni za „... první mezi předními ...“, neboť budovali vlast jako bratři Načerati a Vznata. Statný bojovník Beneda je připodobňován k Hektorovi či Turnusovi. Knížata měla oporu ve svém lidu, jako například ve Svatoplukovi a Otíkovi, kteří věrně a poslužně sloužili knížeti Břetislavovi. Fabian vynikal svou hodností a moudrostí a dopomohl Vladislavovi na knížecí stolec.²⁵⁸

Kosmas zmiňuje i stoupence jiné víry, ale nepředstavuje jej zrovna v dobrém světle, neboť Žid Jakub Apella hodil svaté ostatky z oltáře synagogy do toalety, z tohoto důvodu je takto vylíčen: „... jeho usmolená pravice čeho se dotkne, poskvrní, a jeho dech, smrdutý jako baziliškův, usmrtí ty, jež ovane; o něm svědčí i velmi mnozí lidé pravdomluvní, že bylo častokrát viděti, jak mu po boku stojí a službu koná satan v lidské podobě.“ Dokonce ho Kosmas označil za „... kurvy syna ...“.²⁵⁹

4.2.8 Charakteristika ostatních mužů v Kosmových pokračovatelích

Pokračovatelé jen poskrovnu charakterizují neurozené poddané: stateční a rozvážní muži, Jindřich Slezský a Vladislav Opolský, rytíř Jan, „... muž urozený, zbožný a naprosto hodnověrný ...“; „...urozený muž Boreš ...“.²⁶⁰

4.2.8.1 Zhodnocení

Kosmas v kronice zmiňuje neohrožené bojovníky (Tyr, Beneda), oddané přátele (Hovora) i bezbožné zlosyny (Kochan, Mutina, Lork, Kojata). Zajímavá je antisemitistická charakteristika žida Jakoba Apelly, kterého dokonce pojmenovává vulgárním slovem. Nespisovné výrazy užívá Kosmas poskrovnu.

²⁵⁷ *Kosmova Kronika česká*, 1972, s. 111.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 125, 152.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 200. Charakteristika je typickým projevem antisemitismu. Židé jsou ztotožňováni se symbolem zla. I v legendě Bruna z Querfurtu je antisemitismus naznačen, neboť jsou „proradným Židům“ prodáváni křesťanští otroci. Nový, Zachová, 1987, s. 159.

²⁶⁰ *Pokračovatelé Kosmovi*, 1974, s. 125, 128, 142.

ZÁVĚR

Při zpracování bakalářské práce před dvěma lety se začala autorka intenzivněji věnovat jedné etapě českého písemnictví, a to starší české literatuře období raného středověku, zejména hagiografickým a historiografickým textům. Při výběru tématu diplomové práce u nejstaršího českého literárního období zůstala a zaměřila se na širší téma: Mužské charakteristiky v nejstarších českých literárních pramenech.

V diplomové práci bylo analyzováno jedenáct hagiografických památek (sedm latinských legend, čtyři staroslověnské texty) a pět latinských historiografických děl. V literárních textech byly mužské charakteristiky nalezeny, vypsány a dále roztrženy do skupin podle společenských vrstev (duchovní hodnostáři, světští panovníci a další mužské postavy, nejčastěji poddaní). Charakteristiky byly okomentovány a následně zhodnoceny.

Práce je rozdělena do čtyř kapitol. První část specifikuje nejstarší českou literaturu, popisuje její rysy i historický kontext doby, ve které byly texty sepsány. Ve druhé kapitole byla analyzovaná díla blíže specifikována: datace, autorství, jazyk atd. Třetí kapitola byla věnována teoretickým pohledům na problematiku včetně definic charakteristiky. Závěrečná kapitola byla rozdělena do dvou podkapitol: charakteristika v hagiografických textech a charakteristika v historiografických textech. V této části byly charakteristiky rozděleny, okomentovány a následně zhodnoceny.

Mužské charakteristiky můžeme rozdělit do tří pomyslných kategorií, na charakteristiky reálné, sporné a topoi. Reálné charakteristiky představují popis postav, které mohly odpovídat realitě, charakteristiky se vyskytují spíše v historiografických textech (např. „...dovedl malovat a vyřezávat jakékoli obrazy ze dřeva, z kosti nebo z rozličných druhů kovů, také nebyl neznalý v umění kovářském, jakož i ve všem díle, které se dělává ze skla.“; „Nákladem a na útraty děkana Víta byly pak sepsány tyto knihy: misály, graduály, notované antifonáře, žaltáře, hymnáře, kolektám, baptistce, breviáře a četné knihy kázání, jimiž osvětil kostel pražský ve službě boží.“; „...vždy býval knížeti nerozdílným druhem při lovech. Býval první při ruce při zabíjení divokého kance; uměl mu uříznouti ocas, očistiti jej a připraviti.“). U sporných charakteristik nemůžeme jasně tvrdit, zda odpovídají historické skutečnosti (např. „... muž veliké odvahy a ještě větší výmluvnosti ...“; „... vštěpoval velmi často veškerou řeholní kázeň do srdcí svých bratří ...“; „... v tajemství věrný ...“; „...u něho nikdo nedosáhl církevní, nikdo světské hodnosti penězi ...“). V textech byly zdůrazňovány nejružnější topoi, např. milosrdenství, charitativních prací, vzdělanosti, mravnosti atd., které

se nejhojněji vyskytují v hagiografii. V prolozích se objevují topoi líčení pokory, žádosti o opravu a žádosti o podporu.

Světcí jsou v hagiografických dílech zobrazení charakteristickými topoi světectví. Byly zjištěny informace, které nesouvisí s obrazem světce, u svatého Václava je zmíněn manželský stav i možné pijáctví, autorita svatého Prokopa byla uznávána nejen v církevním, ale i ve světském světě. Zajímavá byla komparace vojtěšských legend: *Quattuor immensi* s legendou *Nascitur purpureos flos*, která díky realistickému zobrazení působí věrohodněji. Duchovní představitelé podle charakteristik vzorně reprezentovali církev. Pokud se panovníci, čeští i zahraniční, podíleli na christianizaci země, jsou popsáni jako vzorní vůdci lidu. Poddané můžeme pomyslně rozdělit do dvou skupin – sloužící či přátelé nebo vrahové světců. Jedni jsou vylíčení jako věrní sluhové, druzí jsou připodobňováni i k satanovým synům.

V historiografických textech zaujímá výsostné postavení Kosmova kronika. Kosmas každé osobě připisuje několik typických vlastností: nápadnost, zajímavost či podivuhodnost. Knížete obvykle charakterizuje za využití výrazných atributů, kladných i záporných (krutý člověk, budovatel kostelů, likvidátor pohanských přežitků apod.). Kosmas připodobňuje postavy k biblickým či antickým postavám. Pokračovatelé Kosmovi převážně charakterizují církevní hodnostáře, v menší četnosti světské vládce.

V Kosmově kronice převažuje vnitřní přímá charakteristika, která je často doložena konkrétními příklady chování či jednání postav: „*A jako již dříve od útlého mládí veškerou naději skládal toliko do ochrany Boží, tak hned při počátku svého knížectví, roznicen jsa velikou horlivostí pro křesťanské náboženství, vyhnal pryč ze své země všechny čaroděje, hadače, a věštce, rovněž dal pokácet a spálit i háje nebo stromy, které na mnohých místech prostý lid ctíl.*“; *Vlastislav, muž bojovný, v boji statečný a v svých záměrech nadmíru lstivý; a mohl dobře sloužit v bitvách šťastným, kdyby ho nebyl poslední osud zkrušil nešťastným koncem. Neb již dříve vedl často proti Čechům boje, a maje v nich štěstí i přízeň bohů, vždy nabyt vrchu; vtrhnuv do jejich země, vtrhnuv do jejich země, častokrát ji krutě poplenil vražděním, pálením a loupáním a ztenčil dokonce počet náčelníků lidu svými posádkami do té míry, že jsouce zavřeni v malém hrádku, jenž slove Levý Hradec, báli se trhnutí nepřátel do hrádku.*“.

Pokračovatelé Kosmovi popisují převážně postavy charakteristikou vnitřní a nepřímou: „*Ale Vratislav, jeden z knížat moravských, jakmile zvěděl o dobrém úmyslu dobrého biskupa, počal pilně pracovat na tom, jak by mohl ten úmysl překaziti, usiloval o to hlavně z té příčiny, že se dověděl, že jeho biskup má v té vsi uschováno ve skladišti mnoho jmění, a nemohl se dočkati toho, aby mu je tak či onak pobral.*“; „*Statečný kníže Soběslav udeřil*

podruhé na Polsko, se slavným úspěchem je zpustošil, přivedl odtud mnoho zajatců, zapálil na tři sta vsí a potom se jako vítěz z dopřání Božího vrátil domů.“; „Zatím chytrý, ba až příliš prozíravý kníže²⁶¹ obcházel o překot nejlepší muže saské, jednoho po druhém, sliboval jim nemírné dary, a jak se říká zlaté hory, aby si je zavázal všechny k pomoci pro sebe co nejochotnější.“

Vnější charakteristika je v analyzovaných dílech zmiňována výjimečně. V hagiografických dílech je zmíněn vzhled u svatého Víta a Vojtěcha: *„Byl pak blažený Vít tělem ruměný jakoby ohnivý a velmi krásný, oči jeho jako paprsky sluneční.“; „Chlapec z matčina klína v tu chvíli se vynoří náhle, celý bílý jak sníh a od hlavy krásný až k patám.“* Kosma jen mimořádně a šablonovitě popisuje vzhled postav, který blíže nespecifikuje až na výjimky: *„... Břetislav, z jinochů nejkrásnější ...“; „... ztepilé tělo, krásnou postavu ...“; „...vynikající sličným tělem „Byl to muž velmi krásný, vlasy měl tmavší nad černou smůlu, vousy dlouze splývající, tvář veselou, líce bělejší nad sníh a uprostřed jemně zardělé. Stačí říci: Byl to výborný muž, byl krásný od hlavy až k patám.“*

Práce potvrdila schematičnost legend a Kosmovu výjimečnost, kterou nepřekonali ani jeho následovníci.

²⁶¹ Zde spatřujeme kombinaci přímé a nepřímé charakteristiky.

RESUME

This diploma thesis called „*The characteristics of men in the oldest texts of Czech literature*” deals with the image of men’s characteristics appearing in the legendary and historiographical works that were created from the earliest days to the 13th century in the area of the Czech Republic.

The thesis is divided into four parts that draw historical context of the time, analyzed works and the characteristics. In the final part the found characteristics are divided into two categories depending on the kind of the work piece the characteristics were found in, commented and evaluated.

The characteristics can be divided into three groups: corresponding to reality ones, disputable ones and topoi ones (fixed connection). The image of men’s characteristics appearing in the legendary texts is mostly portrayed as a topoi evidence (charities, education, humility, placidity). The characteristics appearing in the historiographical texts portray a greater degree of the characteristics that correspond to reality (nature of a character, behavior, interests of the characters).

In Cosmas’s Chronicle of Bohemians the inner direct characteristic dominates and is illustrated with the particular examples of behavior or acting of the characters. The successors of Cosmas mostly describe the characters in a way of inner and indirect characteristic. The outer characteristic is mentioned rarely in the analyzed works. Cosmas describes the appearance of the characters also very rarely, and if so, in a very schematic way.

The thesis confirmed the schematic character of legends and the exceptional literary value of Cosmas’s Chronicle of Bohemians that describes the characters depending on their typical personality traits and compares them to ancient and biblical figures.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BARTOŇKOVÁ, D. - VEČERKA, R. *Prameny k dějinám Velké Moravy II., Texty biografické, hagiografické, liturgické.* Praha: KLP, 2010.

BEČKA, Josef V. *Česká stylistika: Pro posluchače pedagogických fakult, studenty učitelství v 1. – 4. ročníku základní školy.* Praha: Academia, 1992. Učebnice pro vysoké školy. ISBN 80-200-0020-8.

CURTIUS, Ernst Robert. *Evropská literatura a latinský středověk.* Praha: Triáda, 1998. ISBN 9788086138077.

ČECHOVÁ, Marie. *Současná česká stylistika: Pro posluchače pedagogických fakult, studenty učitelství v 1. – 4. ročníku základní školy.* Praha: ISV, 2003. Učebnice pro vysoké školy. ISBN 80-866-4200-3.

Dějiny české literatury. Praha: NČAV, 1960.

GRAUS, František. *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské. 1.: Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do 1. poloviny 13. stol.* Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953.

HOŠNA, Jiří. *Přehled dějin starší české literatury.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987.

HRABÁK, Josef. *Starší česká literatura: Úvod do studia.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979.

HUBÁČEK, Josef. *Učebnice stylistiky: Pro posluchače pedagogických fakult, studenty učitelství v 1. – 4. ročníku základní školy.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987.

CHALOUPECKÝ, V. *Na úsvitu křesťanství: Z naší literární tvorby doby románské v století IX. – XIII.* Praha: ELK, 1942.

CHLOUPEK, Jan. *Stylistika češtiny: Pro posluchače pedagogických fakult, studenty učitelství v 1. – 4. ročníku základní školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, Učebnice pro vysoké školy. ISBN 80-042-3302-3.

JEDLIČKA, Alois. FORMÁNKOVÁ, Věra. REJMÁNKOVÁ, Miloslava. *Základy české stylistiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.

KOPECKÝ, Milan. *Dějiny starší české literatury*. Opava: Filosofická fakulta MU v Opavě, 1991.

KRÁLÍK, Oldřich. *K počátkům literatury v přemyslovských Čechách*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 1960.

LEHÁR, Jan, Alexandr STICH, Jaroslava JANÁČKOVÁ a Jiří HOLÝ. *Česká literatura: Od počátků k dnešku*. Praha: Lidové noviny. 1998.

LUDVÍKOVSKÝ, J. (eds.) *Kristiánova legenda: Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. Praha: Vyšehrad, 1978.

NECHUTOVÁ, J. *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha: Vyšehrad, 2000. ISBN 80-702-1305-1.

NODL, Martin. *Tři studie o době Karla IV.* Praha: Argo, 2006. Historické myšlení, sv. 30. ISBN 80-720-3759-5.

NOVÁK, Arne. *Stručné dějiny literatury české*. Olomouc: R. Proberger, 1946.

NOVOTNÝ, Jiří. Motivy zotročování v nejstarší české literatuře. In: URBANEC, Jiří. *Moje oči musely vidět...: Téma a motivy násilí v české a slovenské literatuře*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2009. ISBN 978-80-7248-564-2.

NOVÝ, Rostislav a Jana ZACHOVÁ. *Slavíkovci ve středověkém písemnictví*. Praha: Vyšehrad, 1987.

PALLAS, Gustav. ZELINKA, Vojtěch. *Obrazové dějiny literatury české: Díl I. Od nejstarších dob až do Háška a Nerudy*. Praha: Unie, 1926.

ROGOV, A. I. - BLÁHOVÁ, E. - KONZAL, V. *Staroslověnské legendy českého původu: Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů*. Praha: Vyšehrad, 1976.

Slovník literární teorie. Editor Štěpán Vlašín. Praha: Československý spisovatel, 1984.

Slovník novější literární teorie: glosář pojmů. Editor Richard Müller, Pavel Šidák. Praha: Academia, 2012. Literární řada. ISBN 978-80-200-2048-2.

SOMMER, Petr. *Svatý Prokop: z počátků českého státu a církve*. Praha: Vyšehrad, 2007. obr. příl. Velké postavy českých dějin, sv. 6. ISBN 978-807-0217-320.

ŠVÁB, Miloslav. *Přehled dějin starší české literatury: se srovnávacím nástinem slovanského vývoje*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.

TICHÁ, Zdeňka. *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1984.

URBANEC, Jiří. *Moje oči musely vidět...: Téma a motivy násilí v české a slovenské literatuře*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2009. ISBN 978-80-7248-564-2

VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury I: Od nejstarších dob až po "věk zlatý"*. Praha: Nakladatelství L. Mazáč, 1931.